

ВАСИЛЬ РОЛЕНКО

ІЗ ЦИКЛЮ «КАНАДА»

Це, як вдома, зовсім як вдома,
Це-ж хіба не волинський ліс?
І око, чужим втомлене,
Ковтає споріднені риси.

Це, як вдома, зовсім як вдома,
І плече тягарів позбулося
І здаються давно знайомими
Випадкові подорожні на вулиці.

А коли молодик замережаний
В лід заганяє роги—
Ріка святого Лаврентія
Здається зямерзлим Дніпром.

І як майнер в кам'яні груди
Кайло настирливо врізує,—
Хіба-ж не так само в рудниках
У нас, на Криворіжжю?

І гілля зрозумілий лемент,
І над mont Royal рими
З моєї незакінченої поеми
— Крим.

*

І раптом в газеті трапиться
(Десь петитом—звичайна річ),—
«Вирок злочинцеві: двадцять;
Батогами; публично».

Або ще: «через рік—повісити;
Мотуз в остільки (по закону) інчів».
Або знову: десь в поближжі
Над двома чорношкірими лінч.

*

Я не Мартин Задека,
Хоч вірю в зор віщування:
Знайте в Харкові,—вже не далеко.
Це нічого, що океани.

*

Канадо, ти як Вкраїна!
Чи-ж фармер—не селянин?
І стільки горожанських війн
В твоїх просторах стигне.

Гей, родюча Альберто,
Й по тобі пройде Махно!
Хай крутиться, хай вертиться—
Встанеш оновлена.

Гей, Британська Колумбіє!
Ще твоїм лісам та багнищам
Доведеться зазнати глуму
Волинської партизанщини.

Гей, молодий Галіфакс!
(Порт майбутнього. Слава. Прогрес).
Ти думаєш, це тобі так собі?
А не хочеш так, як в Одесі?

Гей, озера Онтаріо!
Не даремно шумує, гнівні:
Над вами розляжеться марево
З червоних панцирних кораблів.

Гей, Саскачевано!
(Гей, полтавські степи!)
В радгоспах твоїх старанно
Комнезам працюватиме пильний.

І навіть тобі, Юконе,
Не сховатись під снігом завчасно:
Скоро-скоро червоним
Вкриєшся, новий Донбасе!

І тобі, рвучка Ніагаро,
Досить ледарством пишатись:
Прислужишся ти незабаром
Радянській електрофікації.

І в тобі, столице Отаво,
В гордовитому Haus of Commons
Буде захоплено правити
Всеканадський Раднарком.

*

Я читаю (не Мартин Задека)
Червоних зор вішування:
Знайте на Сході,—вже недалеко;
Це нічого, що океани.

М. ІВЧЕНКО

СМЕРТНИЙ СПІВ

Того вечора хтось прошепотів мені якісь глибокі таємниці. Розібрати та зрозуміти їх я не міг, але на душу осів раптом спокій. Це був перший вечір, коли навколо стояла глибока тиша, що входила в груди пухким инієм. Ми розташувались у грецькому селі, котре розсілось по берегах невеличкої річки.

Я вийшов на двір і бачив: білі полотна степів десь далеко зливаються з зажуреним небом. Купи гаїв вкрилися синім инієм—усюди глибока потайна тиша і радість білих снів. І ось під цю тишу раптом, звідкись зі споду, встає цілий табун думок і булькотить мені, як каша. Це знову заговорила моя мука, що позбавила мене спокою.

Хто-ж такий я й що властиво зараз роблю? Чи загнана, затерта гнида, чи потрібна ланка у великих подіях народу, а чи просто ніщо!—

Колись я був артистом-співакою, а нині мобілізований Всерабісом агент продорганів. Мое життя в місті проходило в тому, що я бігав з вечірки на вечірку, з мітингу на мітинг, з вистави на виставу. Там я механічно, з виснаженим обличчям, з посоловілими від голоду очима проспівував давні романси і де-які з модних революційних пісень. А звідти повертався до дому з холодними бутербродами під пахвою.

Бутерброди ми ділили з старенькою мамою та сестрою. Тоді сідали навколо «буржуйки»—тяглись до купи вуглів—і кожен з нас мовчки цідив якісь тьмяні думки й спомини.

Ми раділи, як великодню, цілій паляниці хліба, що ненароком попадала до нас. пляшці олії, оберемкові дров. А коли я виміняв у селянина великий шматок сала,—тоді ми всі дома цілувались, а я співав бадьорих пісень.

Яка-ж могла бути культура й мораль у нас голодних, злиднених, зубожілих?

Тепер я одбіраю у селян для голодного міста й заводів хліб. У клунях, в ожередах соломи, в коморах, на піддашсях ми знаходили купи пшеничного зерна, що чекало свого вигідного покупця, тоді як сила люду конала з голоду.

Це проймало мене инколи таким обуренням, що я сам починав завзято вишукувати зерно. Та заспокоїння в цьому мені не було. Один лагідний покволий дідусь говорив мені крізь сльози:

— Коли б ти знав, голубчику, як його важко обробляти—бодай тобі так легко його їсти!—

Я мовчав.

— А нам що-ж? Помірати з голоду?—поспитав робітник, що рацював з нами.

— А що ти, товаришу, привіз сюди? Де твій крам? Тепер задарма хліб у мене грабуєш?

— Нічого, привезем ще!

Селянин докірливо хитав головою. Робітник замовк.

А я думав в цю пору: чи можу я дати вексіль за всю стихію революції цьому дідусеві? Чи можу я взяти відповідальність за мільйони голодного, ошалілого люду?

Ось моя мука, що сичить мені в серці, як тільки навколо повстане тиша.

Мені одвели кімнату в грецькій родині. Кімната була чиста, з пухкими ліжками, канапою, комодом, — мебля мійського міщанства. В сусідній кімнаті цілу добу не вгасав огонь у плитці — освячене родинне вогнище. Від нього по всіх кімнатах розходилась приємна теплина.

Господиня більшу пору дня стояла коло вогнища: мішала паруюче молоко. Вона що-дня варила каймак.

Зо мною жив політком нашого загону — міцний, дебелий латиш. Хто він такий, як і чого попав до комуністичної партії, яке в нього минуле, звідки саме він — я не знав. Ми прожили з ним більше місяця, — але ні трохи не зблизились. Ми по більшості мовчали, або-ж говорили про наші буденні біжучі справи.

Нам що-дня мовчки господиня подавала ситу страву — і ми пожадливі й голодні одхарчувувались. І я почував, як поволі родиться в мені повна фізіологічна радість життя. Тоді дивився я навколо бадьорими очима — і на вустах мені розходилась сита усмішка. До нас инколи зазірав господар, маленький чорний грек, хитав головою й, посміхаючись, говорив:

— Ой, булі время! Булі всякій время, — но такой, ой не булі! Барані, свиня — город забралі, город кушать булі! Ой! Вай-анам! Вай-анам!

— Нічого, нічого! Ти он сколько жрьош! Тебе мало іщо? А ти знаєш — там діти з голоду помірають... Рабочій... женщины... пухнуть! Ти ета знаєш!

— Ой! Хлібі — он такой! А вісною мі пуля тібі бросім! Пахай сам — кушай сам. Ті булі сам работай — ті булі сам жрать!

— А ти что тут с бандітами компанію водіть будеш?

— Какой бандіті! Бандіті — оні звер! Бандіті режет — бандіті стріляєть. Ой, бандіті! З бандіті помірають нада! Нам нужні хорошіі власть! Нам нужні крепкій власть... А хлібі ті сам работай.

— Нічого — прієдім! Сам запахаєш! В Советской Росії, брат, лодирей не нада!

— Хі-хі-хі! Что то булі! Ой, что то булі! Вай-анам! Вай-анам! І вони дивились один на одного лукаво й підозріло.

Це було увечері. Комісар повагом перевалювався з ноги на ногу, важно сопів. Нарешті розперезався, зняв револьвера й почав роздягатись на ніч.

— Завтра нада викачку! — сказав він під кінець і важко зітхнув — нічого не поделаєш! Республіке хлеба нада. Оні тут жірние — горя не знають! А там... — і він безнадійно махнув рукою.

Ми швидко задрімали—і я відчував, як по всьому тілові розходились теплі п'яні соки.

І ось серед ночі прокидаюсь і чую—хтось настирливо стукає в вікно. Я розплющую очі й придивляюсь: у сірих присмерках дві військових постаті в якихось куртках зазирають до хати.

— Одчини!—і знову настирливий тривожний стук. Я чую, як в сусідній кімнаті ворочається грек.

— Одчини, чорти-б тебе взяли!

— Хто ти є?—обіззався нарешті грек.

— Після визнаєш, одчини, кажу тобі!—довго ти копошитись будеш?

— Ні могу, хто ти є! Как я тебе одчиню!

— Довго ти варнякатимеш—піндос проклятий?

Грек ізсунувся з софи, закашляв, а далі я почув стукіт у двері.

— Ой, Вай-анам! Вай-анам!

В той же час до двору в'їхало кілька вершників. Я почув—грек мій знову закашляв, почав стукати ослінцями й швидко пішов одчиняти.

Прокинувся комісар, трохи підвівся і напружено вслухався. Я-ж дивувався сам собі. Я добре знав, що сталась велика й страшна небезпека—і врятуватись нікуди. А мені в цю пору лише хотілось заховатись у теплу ковдру й снувати якісь свої затишні думки.

Комісар швидко зіскочив з ліжка й почав одягатись, увесь час тримаючи близько себе ногана. Він був стривожений, важко сопів, але всі його рухи були спокійні, розраховані.

— Ну, а ти што-ж? Ти думаєш, тебе помілюють? Одівайся, брат! Я з нехотя виліз з-під ковдри й почав надягати одягу. Але не встигли ми й узутись, як двері з грюкотом розчинились і в нашу кімнату увірвалось кілька озброєних людей.

— А, ось вони, пташенятка! Нам-то вас і треба.

Комісар підняв револьвера, але на нас націлилось цілих три рушниці.

— Опусті револьвер—не пособітєся! Позно!

До нас вийшов здоровенний рижий чолові'ґа. Пишні вуса в нього вкрились інієм, і з них падали слизькі краплі.

— Він зиркнув блискучими чорними очима.

— Хто такі будете! Ваші документи!

— Зачем тебе документи мої? Что тебе нада?

— Это потом разберьом, што нам нада! Документи покажі!

— А кто требует?

— Я требую! Так міне покажеш?

— Успокойся, товарищ!

— Какой я тобі товарищ? Сволоч! Товарищ! Што я з тобою—водку пив чи що? Какой товарищ!

— Та що з ним панькаєшся! В'язать його—обшарить. Зразу видать, що за штука,—устрав другий хриплий голос.

— Нічого, ми допитаємо в штабі—сказав перший.—А лівольверт давай сюди.

Комісар якось знизився і з призириливою посмішкою випустив револьвера.

— А як твоя сила, ти що тоді робиш? А? Сатана!

Нас оточили, обшукали, зачекали доки одягнемось і повели з хати.

На дворі в обличчя вдарив густий туман. Крізь нього було чути, як десь далеко гавкали собаки, блимали звідкись смуги світла. Заспівали півні, і від того чомусь зразу стало тепліш у грудях і цікаво.

Я думав: тисячі років проходили по землі і ніч-у-ніч співали півні—благословляли безупинне життя на ній. Про небезпеку я не хотів думати. Стало по хлоп'ячому цікаво, чим скінчиться вся ця незвичайна подія.

Ми йшли в оточенні кількох озброєних, осторонь їхали вершники. Стукіт копит лунко розходився в тумані. Один з вершників раптом спинився, запалив цигарку й тоді в осяянні маленького вогника встали якісь стародавні велетенські легіонери. А сизий туман сідав на одержу, збірався в крижані крупці й по тілові розходились дрижаки.

Нас повели якимись глухими закапелками, далі ми увійшли в невеличке провалля, за ним був гай. І коли виходили з гаю—раптом в очі впав рясний промінчастий світ. Майже на околиці села нас завели в якусь хату. Ми запримітили маленький каганець, по підлозі була розкидана солома, осторонь валялась амуніція,—а коло печи лежало теля й спокійно ремигало.

Хтось у темній чумарці вискочив з другої хати, оглянув нас зацікавлено веселими очима й, узявши одного з вартових, швидко зник.

А за кілька хвилин нас просто упхнули у другу, більш простору хату. За столом напроти нас сидів, обіпершись на руку, добродій у сірій чумарці.

— Ну, не сподівались?—тряхнув довгим чубом і звузивши косенки по звирячому блискучі очі—пильно вдивлявся в нас.

Ми стояли мовчки, несміливо озираючись. Я все-ж запримітив за піччю якусь шамотіння і схоже жіночу постать, що там вешталась. Обіч стояло кілька озброєних людей і захоплено стежили то за нами, то за добродієм у сірій чумарці.

— Ну, що-ж? Разв'юрстка? Викачка хліба!.. Сукини сини, сволочи! Розв'юрстка вам! Добродій зловтішно хитнув головою, а далі вплився в нас очима.

Комісар в цю пору легко чмихнув і по обличчю йому розійшлась тонка, призирлива посмішка.

— Хто з вас комісар? Ну?—поспитав добродій суворо, але стримано.

— Я!—твердо відповів мій товариш.

— А-а! Я бачу! Ти?

— Да, я!

— Партійний?

— Да!

— А-а! Дорога рибка! Ти хто, жид?

— Латиш!

— Так ти сюди до нас хліба?

— У меня отечества нет!

— Інтернаціонал? Брежнев. Шахери-махери! Знаєм твій Інтернаціонал! Де твоя свобода, равенство? А мать твою... Людей дурить!

— Ми боремся за всех трудящихся,—і нікого не обманюємо,—ето все ложь! С нами все! Ето бандіти протів, проходімци разние!

- А хто-ж я, по-твоему?
- А сам знаєш.
- Бандіт?
- Конечно, бандіт! За чем людей подбиваєш, за чем мешаєш нам работать?
- Работать, щоб старцями усі стали? Сволочі!
- Неправда! Ти на несчасті республікі іграєш! Бандіт ти! Разбойнік!
- А ви? Хто ви?
- Добродій підвівся, підійшов на кривих ногах до комісара і впився в нього блискучими сірими очима.
- Що з тобою робить? кажи, що мені робить з тобою?
- Комісар знизав плечима:
- Я нічого не боюсь!
- А-а! Так! Хлопці!
- Він ляснув у долоні—моргнув оком. В гурті хлопців почались якісь суперечки, але швидко один з них підступив, запопав комісара під руки й чекав.
- Ну, хіба не знаєш? Там!—зневажливо махнув добродій і, тиняючись на ногах кривих, як у доброго вершника, подався до столу.
- Я несамохіть рванувся за комісаром. Неймовірний біль і співчуття штовхнуло до дверей. Але до мене зразу підскочив вояка з рижими вусами:
- Жалко? Товариша жалко? Хі-хі-хі! Підожди—ще встигнеш!
- Він попав мене за плече й так тримав.
- На хвилину я зустрівся очима з комісаром і бачив: очі йому безпомічно й злякано забігали, обличчя перекривилось. Я сподівався жахливого дикого крику. Але за мент комісар раптом напружився, застогнав і тоді зовсім спокійний і холодний поволив і твердо вийшов з хати.
- Добродій увівся за стіл і так само гостро з лукавим посміхом поглянув на мене.
- Ну, а це що за мазня буде?
- Я мовчав.
- Я тебе питаю, хто ти? Агент?
- Рахівник!
- Який рахівник? що це за слово?
- Я щетовод!
- Партійний?
- Ні!
- А що-ж, кацапня, чи ще який чорт?
- Українець!
- Українець? Чого ти пішов сюди?
- Однаково ми мусимо сюди йти, чи з рушницями, чи старцями.
- За хлібом?
- За хлібом!
- Що-ж ти приніс за це?
- А що-ж я можу принести!
- Нічого не вмієш?
- Я артист, співака.

— Інтелігенція!—ще з більшим призи́рством він вимовив,—сволочі, ви дармоїди! Куди ви кинули людей? Затуркали його! А тепер що ти тутеньки? Ех, сволочі!

Він підвівся до мене через стіл і не то грізно, не то насмішкувато різав мене гадючими очима. Я мимоволі вдивлявся в нього й бачив довгий чуб з широким лобом, як у сільського вчителя, й кислі складки навколо рота, жорстокі й хоробливо пристрасні.

Я напружено питаю: хто ти є,—гадюка, чи бунтар, чи великий гріх мого народу, злочинник?

Усмішка коло рота в нього розповзлась в щось м'яке, як драглі, й пристрасно кисле, як у діда, що сюсюкає над повією, й чимсь безмежно далеким були гострі, жорстокі очі.

Було до нестями моторошно.

— Що мені з тобою робити?

Я мовчав. В цю пору десь в тиші ночі глухо залунали три постріли.

— Чув? Чув? Ха-ха-ха!

Я мимоволі скривився, а бандит тим часом говорив:

— Мало вам, сволочі! Буду четвертувати, пекти на вогні, на колеса сажати! Облітаю усю землю,—замучу вас! Ге, ви ще визнаєте Коханця!

— А хіба від того легше буде—муть, мучить людей? Навіщо це?—докірливо мимоволі вирвалось у мене.

— Навіщо? А ти не знаєш навіщо? А розв'орстка, а знущання? Ти цього не бачиш—повилазило? Продався за черствий шматок!.. А знаєш, куди вони йдуть? До чого вони ведуть?

Коханець раптом сів, поклав на руки голову і так застиг.

До хати увійшов один з вояків і грубо сказав:

— Готово!.. І не дригнув!..

— А!.. Компартія!..

І він голосно зареготав.

І та-ж сама хороблива пристрасна й жорстока посмішка у зморшках коло рота.

— А тепер ось з цим!—сказав Коханець.

Вояка підійшов до мене й призи́рливо оглянув.

— Стривай! стривай!.. Я ще хочу з ним поговорити. Це цікаво! Коли там ще доведеться зустрітись? Грицьку, налий йому оцей стакан! Він каже: українець. Побачимо, який з нього українець!

Коханець тряс довгим чубом, кокетуючи—і дивився на мене вчителем якогось маленького глухого села.

«Кари моєму народові за давні провини, за гріхи й безглуздя»—думав я.

Яксь важна й пекуча хвиля залила мені груди. Тепер я вже знав я чимсь навіки спаяний з тими, хто послав мене сюди. І смерть чомусь здавалась зовсім не страшна.

Грицько налив шклянку, очевидно самогону, бо від неї потягло пахом перегорілого жита й спіртом. Я лише тепер побачив на столі скибки білого хліба, глечики, тарілки з сметаною, пляшки з самогоном.

— Ну?—рішуче сказав Коханець.

Я завагався.

— Пий, ато!.. Та однаково!.. Пий, веселіш буде, браток!

Тоді я одважився, підійшов і в один раз вицідив усю горілку.

В животі мені раптом запекло, у ноги побіг гарячий струмок, а в голові—веселий шум.

Коханець насмішливо дивився на мене.

— Молодчина, хоч цим не поганиш свого роду!

Він ще який час дивився на мене, наче щось зважуючи. Тоді моргнув воякові й, звернувшись до мене, сказав:

— Ну, а тепер іди ти спати, хлопче! Чуєш?

Грицько підійшов до мене, ласкаво озирає, як свою здобич, що вже ніколи не втече.

Він міцно заповав мене за руку й поволік із хати.

Я відчував: ноги мої тинялись, в голові шуміло, в ухах хтось дзеленчав завзято в малі дзвони.

І в ту-ж пору перед очима пройшла така яскрава смуга червоних промінів весняного ранку й пахощі вербового цвіту!

Я мимоволі вхопився за одвірок у снігах і застиг.

В той же час хтось грізно постукав у вікно—із хати почувся крик:

— Назад! Назад!—Грицько одірвав мене від одвірку і поволік до хати.

Крізь туман, що стояв мені в очах, я помітив: Коханець сидів і нахабно, огидливо сміявся.

— Ще трохи рано! До світу далеко! Ти той... поспівай нам трохи... Ато, брат, щось скучно...—сказав він.

Хтось із гурту хлопців зареготав.

— Бачиш і хлопці охочі послуhatь.

Я мовчав.

Мені в грудях підводилась якась лють і зненависть.

Тим часом Коханець звернувся до мого цербера.

— Грицьку! Налий йому ще—нехай його підохотить!

Грицько слух'яно підійшов до столу і забулькотів у шклянку самогону.

Я тоді наближаюсь до Коханця й рішуче кажу:

— Я не буду пить! І співають не стану!

— Чому?—єхидно поспитав Коханець.

— Я не хочу більше знущання. Ведіть мене—куди вам треба.

— Ще вспієш, хлопче! Ми й тут можемо.

— Не мучте мене, слухайте!—істерично прокричав я.

Коханець прижмуриє ліве око:

— Слухай, не валяй дурака! Як на те пішло, то знай: я вбивать не стану, а візьму з собою! Брешеш, заспіваєш мені!

Я несамохить поточився назад і сів на лаву.

— Хи-ги-ги! Будеш нас розважати! Йй-бо! Скучно, братуха, йй-бо, скучно.

Він таки справді поневірявся.

Обіперся об стінку і так насмішувато дивився на мене.

Я похнюпив голову й байдуже чекав, що буде далі.

— Слухай сюди,—знову звернувся до мене Коханець,—ось тобі так—як проспіваєш зараз, на ранок одпущу. А уні—будеш гуляти зо мною ще довго!

Я поглянув на нього здивовано й недовіриливо.

Якийсь маленький чортяка шепотів мені на вухо, підбивав мене на цю спокусу. Але було сором за зраду своєму товаришу, обурення клекотіло мені важким туманом.

Та раптом так гостро запахло мені знову вербовим цвітом і червоними проміннями весняного ранку!..

Я підвожусь і похапцем, з огидою, випиваю шклянку самогону—і як наймит, похнюпивши голову, починаю співати.

Мене пече зненависть і обурення, голос мій брентить грубо, але... звіряча жага життя перемагає...

Я згадую за тисячі, мільйони люду, обшарпаного, зголоднілого, що пнеться вийти на кращий шлях, за землю мою радісну й безпутну, що розкинулась тепер, як заплъована повія.

Тоді біль цей вливається гарячим потоком у моє серце. Що моя зневага й смерть за їхні муки, за їхні змагання!

Я, не думаючи, беру одну з пісень, котра в цю хвилину приходить мені в голову,—«Ой доле, моя доле»,—що відповідає моему глибокому болю, і голос мені брентить тоді січно й сумно. Напівсвідомо в цю пору я помічаю усе, що діється в хаті.

У двері раптом входить гурт бандитів, диких, неохайних, в якихось чудних вбраннях. Хто це? Останки запоріжської січі, татарва, чи сини мого народу? Очі їм затуркані поволі ясніють. М'який спокій лягає на обличчя.

Мій магнат в цю пору з насолодою дивиться на мене, як ситий крамар, котрого тішать. Та чим далі очі йому туманіють слізьми, на обличчя лягає сум.

Із-за печи виходить жінка по-мійському вбрана. Бачу: очі їй сині, сині, як польові волошки, а підборіддя одвисле, гладке і жовтуватобліде, як у підстаркуватої повії. Сині дитячі волошки—й повія!

Вона підходить, схиляється на плече Коханцеві й про щось шепоче.

Та за кілька хвилин вони обоє починають разом з мною співати—і голоси їх повним струменем зливаються з моїм.

Чудно було дивитись! Я собі одним куточком голови трохи посміхаюсь.

Це-ж точнісінько як в українській старій мелодрамі! Та що-ж поробиш, коли збіглось так життя!

Моя компанія дійшла до смаку, й ми проспівали ще кілька наших пісень. Я бачу—у мого теперішнього життєдавця сум в очах. В його подруги в синіх очах рясні сльози, що горять, як синява нічного неба влітку—і лише підборіддя повії! Коли скінчили—Коханець важко зітхнув і поглянув на мене теплими, сумними очима.

Його подруга крізь сльози дивилась вдячно й захоплено.

— Ну, що-ж, товаришу, вип'ємо!—сказав Коханець.

Я змучений, стомлений якось байдуже погодився.

— А ви, хлопці,—мабуть пора спати! І він спроквола махнув рукою.

Гурт поволі розійшовся.

Жінка схилилась до Коханця й тужно, ледве чуто промовила:

— А завтра знов у дорогу... пригоди... Боже, Юрку! Коли це скінчиться?

— Що-ж поробиш, моя любко!—лагідно відповів він.—Наша доля така—палити землю рідну!

— Доля... доля...

Ми сиділи поволі, цідючи самогон, і уривками розмовляли.

Одного разу я нахилився й тихо поспитав:

— А куди ви йдете? За що б'єтесь?

— Я? А хіба я знаю! Мене штовхає, а я йду! Як я можу вдержати? Та один біс тепер—хоч так, хоч инакше—однаково помірати, як розбишаці. А поки гуляємо...

Він сумно похитав головою, приліг на руки й задрімав.

На світанку ввійшли вояки, щось зашепотіли. Коханець виймав з кишені гроші, роздавав їх товстими пакунками. Щось коротко говорив... Усі метушились. А коли почало розвиднятись, загупали вершники, зацокотіли тачанки.

Коханець швидко одягся у звичайного кобеняка, його дружина в свитку й вийшли з хати.

Я пішов слідом за ними.

Коханця оточив гурт хлопців і щось говорив.

Він раптом спалахнув і почав кричати:

— Як? Куди ви дивились? Як вони могли втікти!

— Та чорт його вглядить!—хтось обізвався з гурту.

— А ти на що тут? Розстрілять вас мало.

— Не дуже! Що ми тобі заприсягалися—наймити?

В цю пору у двір ускочив вершник і щось прошепотів Коханцеві. Вся компанія швидко вгамувалась і вибралась із двору.

В-останнє в мене промайнули жорстокі вузьенькі очі ховрашка, й пристрасть гадюки коло рота в нього.

І сині дитячі волошки в полі, а підборіддя застаркуватої повії!

Я непомітно вийшов з двору.

Тіло моє було як побите, безсиле,—але десь зі споду вставала глибока, соковита радість життя.

Я поволі йшов до себе, а ранок яснів.

Білі пухкі инії коронували мене цвітом травня, й сміялись зімвою радістю сизі простори степів.

І цілий день той стояв радісний пухкий ранок.

А в моїй душі все снувались і снувались глибокі тужливі пісні.

Це я співав землі моїй...

МИКОЛА БАЖАН

ІМОБЕ З ГАЛАМУ*

з „негрського циклу“.

Мак-Кею, представнику Африки в Колінтерні.

Коли в папірусах
злякано зойкнуть
птиці,
і чорним мускусом
згусне небо,
в гущанині лісу
ховається лицар
старовинної віри Магреба.

В небо зорі вгрузли, мов краби,
в землю влипла, мов намул, тьма,
а під листям рудих баобабів
розцвітає очей емаль.

Імобе з країни Галаму
і з ним тисячі чорних рабів,
в ніч повстання і зойків там-таму,
і ржавий набили карабін.

То не курличе на плесі марабу,
не жінки б'ють в бурдюк грудей,
десь там-там дає вість рабу
і понуро зітхає й гуде.

В ніч повстання, жалоби і згаги
в очереті ворушиться негр,
і не знає білошкірий спагі,
чому вітер дюн кров'ю тхне.

В ніч повстання, згаги й жалоби
місяць верхів'ям бананів гравсь,
і підповз чорний раб Імобе
під білявий французький блокгауз.

* У тексті зустрічаються негрські слова: бамбула—весняний негрський танок; гри-гри—старовинні металеві амулети, що їх негри носять на грудях; марабу—водяна болотна пташка; спагі та зуави—салдати французького колоніального війська.

Не здрігнулась земля Галаму,
очеретом не хитнувся Сенегал,
тільки вітер сухими губами
жовтавий пісок лигав.

Тільки вітер пісок Сагари,
мов голодна гіена, ссе.
Вії спагі набрякли від марев,
і останній випито абсент.

Рвуться в уста спагі піснею,
німіє в кутку холодний мавзер.
Хто порою пізньою
вийде за ворота блокгаузу?

А в Сагарі вітер мне гам,
в Сагарі вітер сичить.
Роз'ятрено чорними ногами
хрумтливі дюни уночі.

Шепче.

присмерк бананових дерев,
все ближче
плеще
гуща

трав,

а коли в небо вдарив рев,
вартовий прокинувся зуав.

Гей, вітре, на чотирі боки дми,
зойком дюни злякай Сенегалу.
У спагі серце спухло між грудьми,
серце спагі ввірвалось і впало.

Брязкотливий язик мітральези
черевом тьми перебоєм розсік,
і кривавих зор розцвітає безліч
під тамарисками, на ранішній росі.

Засіяним кров'ю лобом
негр в намул зелений вріс.
О, на бронзових грудях Імобе
не дзвенять старовинні грі-грі.

В Сагару впала ніч,
зашаруділа по піску черевом.
Здрігнувся Імобе і захлинувся в багні,
де спотикнулось в папірусах дерево.

Мукою шар неба розкраяв,
підповз з стегон ночі вий гіен.

Це для тебе, Галам, чорний краю,
Імобе в пісках гніє!

Весною знов пахне бамбули
і жіночих стегон густий та чорний чад,
і серце Галаму про все забуло,
і все віддало чорним ночам.

В ніч бамбули, кохання й жадоби
млосний, згадає хто,
як мухи повзли в Імобе
роздертий та кривавий рот?

І не один Імобе

серце в дюни
виклав

і в иклах
папірусів згнів,
щоб виклик
збудив незвиклий
жорстке шепотіння пісків.

Бути негру
самоу
самумом,

бути негру не рабом, а бойцем,
і повстання багряним шумом
вдарити в блокаду лице.

Київ. 1924.

М. ДОЛЕНГО

СРІБНЕ КОЛО

I

Десь блукає 13-та армія.
Трьохкольоровий прапор вгорі.
Чи з живою чи з мергвою в парі я,—
Синя зірка на чатах зорі.
«Ви подібні, як місяць до сонця,
До моєї любови»—сказав.
Пам'ятаю волосся на скроньці,
Сірий потяг, холодний вокзал.

II

Запалити пристрасть сірничком,
Потім грати—нервами по нервах.
А вгорі ще метушиться гром,
Розкладається життя на первні.
Всі початки з'єднано з кінцем
В нерозривне павутиння вулиць,
А на небі дзвони про минуле,
Та весни розгадане лице.

III

Тіло котяче й жіноче,
Білий беззоряний хист.
Помилка в ритмі чи злочин.
Тільки тремтіло, мов лист.
Снилось пожежно, безмовно:
Зоряні гони кріз сон.
Вплив я соняшним човном
В сірі краплинки вікон.

Г. КОСИНКА

АНКЕТА

Чорнобривий паровоз закашляв десь далеко колесами, несміло засвистів у степу, і замурзані села виглянули із-за горбів здивовано, а Половецьке назустріч аж поклонилося, наче хотіло сказати:

— Добри-день вам!—Але засіяв сіянець дощ, заїмжилося, і село не поздоровкалося...

А на тихий кашель паровозу підвівся з полу в своїй хаті Антон Радіонович Собачка і, потягаючись, голосно сказав до жінки:

— Не люблю, коли бандит сниться. *Секретний агент по бе-бе*, а мені цілу ніч, сволоч, сволоч!..

Розпатлана жінка, з підсиненим оком, спала поруч; він штовхнув її грубо під бік і в'їдливо, ляскаючи в долоні, гукав:

— Хазяйка!.. Слава Богу, вже день, а ти й досі сонька виводиш... Пора, стара!

Галька, обсіяна ластовинням та великими чорними бровами, злякано подивилась на свою долю—заспокоїлась, а спалені, смутні очі—засміялись до Собачки:

— З ким діло маєш, то той і верзеться...

— Не, ти-бра, послухай: вчора ми поймали на лузі Гарячого, а сю ніч—наче горять копиці сіна, якісь чорні свині лізуть у піч, за ними наші заложники... дядьки танцюють коло вогню і п'ють котьолками самогон...

— Я розганяю їх із Чабанюком, а Бугаєць Дмитровський (у мене сексотом працює...) під ніс мені котьолок: «пий, кров-душа, разом з нами!».

— І головне—Гарячий на рижому коні—прямо на мене—командую: «револьвери!—сіна горять, а села почорніли, як самогонні апарати»...

Галька погладила сонну голівку Палажки, закрила настільником ноги розпаленого на припічку хлопчика і важко зітхнула:

— Бо п'єш... Отак десь гулятимеш-гулятимеш, а банда застукає та й...

Антон Радіонович сплюнув додола, розтер чоботом—трохи зблід і, скривлений, схожий на змерзлого пса, промовив:

— Горілий самогон,—говорив тов. Джемс,—вредно п'ють...

Він почав лащитись до жінки:

— Дурочка ти, да ти знаєш, що таке твій Антон Радіонович? Думаєш, отак без рукавиць і на той бік пошлеш... го, го! «О, я можу ще тепер зжити де-кого, хай не гавкають—„бандит був—бандит зостався»... О! Ну, от... знов своєї: «надоїв людям—услід плюють»!...

Плювать мені на людей, знаєш це? Ет! Правду говорить про жінчину тов. Джемс...

Ог серед цього саме місця Антон Радіонович натяг лівий чобіт на ногу і змінив свою думку:

— Готуй снідання, а Палажка хай катне до комнезаму за підводою... Сьогодні говорю учителям, хе, контр-революціонери, промову... Ми только лучшего хатім...—І далі різко гукнув на всю хату:

— Снідять—раз, онучу без рубців знайти—два, і чарку до снідання—три!

Галька:

— Уже стерявся...

І Антон Радіонович почав снідять; жінка підносила, а заспані діти попрокидались і злякані поглядали з печи на батька і мовчали; правда, іноді падало на прилавок, до матери, якесь необережне дитяче слово: «мамо, а нам сальця»,—але батько протирав тоді заплакане вікно і незадоволено їв із салом своє слово:

— Азіяти.

...На печі шепотіла осокою дітям баба Оксана:

— Ваш батько виписує душі, як у граматку, а потім п'є та матір б'є...

І діти боялися батька: коли настане вечір, він уздечку з кілочка та до матери п'яний кричить:

— Ти проти власті йдьош? Уб'ю гадюку!

П'яний падав на долівку, бив лобом підніжку столу, блював... а мати слала долі куль соломи, кожух—клала спать, і сама бігла замикаєть двері—боялися...

«...І виписує душі, як у граматку, а потім п'є та матір б'є».

Собачка надів порепану од сонця кожану куртку, накинув дощовика, засунув за пояс револьвер, грюкнув дверима і—вийшов.

Аж до самих Смутних горбів Антон Радіонович думав:

«Що казав тов. Джемс про жінчину? Жінщина і производство»... він засміявся сам до себе і сплюнув:

— Хіба з таким жлобом, як моя жінка, може бути производство? Культури ніякої, неграмотна, а політики совершенно не поміає...

Ех, свет!..—Останні слова були вже із термінології самоголише Собачки.

— Но, но, но-о... Оддиш трохи, не смикайся,—приказував під горбом якийсь кліщуватий, з рижюю борідкою, дядько до коня, побачив Собачку, обтер повагом мокре обличчя і влєсливо, хитро засміявся:

— Антону Радіоновичу привіт...

А Антон Радіонович тільки одно слово:

— Здрастуй—тихо, а продналог—голосно, і наче в серце голкою кліщуватого—«не везе»!—одкотив комір дощовика і—пішов.

Дядько скривився:

— Пролог... Н-но!

Ударив коня—засвистіла під колесами грязь і віз спинився; дядько кинув услід Собачки слинявого матюка, сіпнув за віжку і люто запитав голу вербу:

Га? Пролог, каже, а! В банді крутився, і тут крутиться,—міркує кліщуватий,—а... но! стала слухать гадова душа!

Повернув пужално, із усієї сили ударив коняку—сіпнула, а він підклав плече під полудрабок і побичувались на гору.

І Половецьке ранком було таке убоге... обсмикана скотиною стріха на повітках, голе обчухране дерево, а через дорогу од колодязя пройшла з повними відрами, боса, у кропив'яній з мішків спідниці, дівчина і хлюпнула коло воріт водою...

Грязь, дощі...

— Спасибі, хоч дорогу з повними відрами перейшла—подумав дядько і тугіше підперезав пасик шинелі.

II

Волость, перемальована на виконком, нагадує стару миколаївську троячку—залита олією, що блищить сірою осугою, а кінчики покусані часом, так от кулі покусали бляшану покрівлю волости, у вікнах—тонка шалівка, а підлога—пізно запоране поле... З'їзд.

І коли розтрушує городняком учитель Матвієць, здається, засіває поле; це нічого, що в кутку, де була колись ікона пам'яті Олександра III, стоїть тепер бюст Шевченка, а над ним плакати:

— «Бей по Колчаку!—звал Октябрь,

Бей по Деникину!—

Бей по Петлюре!»—

а хтось, голодний на папір, одірвав цигарок на три і неграмотно дописав: «бей бандитов—експлоататоров народной крови».

Матвієць на все це дивиться косо, обережно, а сміх його—тоненький, їдкий і сковзається на обличчі учителя Чечивички, і радо ловлять у дверях його очі обпалений вітром вид Одарки Костянтинівни... Він показує на газетні рядки і голосно, аби чули учителі, що крешуть коло вікон огонь, читає газету...

— ...Прикурюємо... з'їзд так з'їзд:—Антон Радіонович слово скажуть...

— Ша, Чечевичко...

«Революційна Європа. По радіо з Науена нас (хі-хі) повідомляють: Європа в революційній небезпеці: в Англії, Америці, Франції перепродукція товарів досягла... безробіття грізною хвилею»...

І кидає на стіл газету. Одарка Костянтинівна хіхікає; її лисиче обличчя, коли зустрічає розумні Матвійцеві очі, робиться кокетливо-пишним, серйозним, а слова його вона вичитує сама,—але до розмови встрає отак собі, за-здрастуйте, розхрістана бурсацька постать Чечивички, і на хвилину робиться смішно:

— Я так думаю, хай там собі безробіття, а нам аби кращий пайок давали, або хоч би консерви... ги, ги!—Він дурнувато оглядає своїх товаришів по школі і підходить до Матвійця:

— Правду говорю, чи ні?—запитує Чечивичка і безцеремонно простягає руку до капшучка з тютюном.

Одарка ніжно торкає Матвійцеву руку, випростовується і сумно зітхає, отак, наче хоче вимовити гаряче—ех!.. і раптом перебиває його мислі:

— Я чула,—тихо почина вона,—що ваш зятьок над сестрою зну-щається, чого ви мовчите?

У Матвійця нервово тремтить брова:

— Собачка—бандитський намул, ім'я якому смерть, але не я, я не можу, хтось поклав до мого серця жаль... ні.

І шумить сива шапка Чечивички:

— А ну, гайда—до школи: Джемс, Антон Радіонович—всі, треба починати...

— Антон Радіонович... бідна-ж моя сестра... сумно проказує Матвієць, кидає недокурок і перепускає до дверей Одарку Костянтинівну:

— Ох-хі й яблучко да революція,

А бандитським дядькам да—контрибуція...

Випльовує в осінню грязь гармонія продбатальйону, затихає, а Матвієць чогось думає про устілку, що промокла в правому чоботі, і стомлено сміється.

Шкільні двері, коли одчиняються, позіхають од холоду—нетоплено, але по шибках цвіте тютюновий димок, і гаряча пара вилітає у делегатів з'їзду і стелється по шкільних лавах, де на плямах чорнила синіє, гусне...

До столу підбігає підтюпцем тов. Джемс, маленький, з подзьобаним віспою обличчям, винувато просить (він начміліці) пробачити, але інструктора з центру не буде:

— Начінайте, товариші, самі, а докладчик сделает Антон Радіонович,—тихо додає він і сідає кінець столу.

Антон Радіонович поправляє кобур револьвера, вирівнюється і торжественно виходить, наче общипаний гусак, в австрійському галіфе—до учительської катедри.

Матвієць спльовує додолю і закурює; делегати, зачувши ім'я Антона Радіоновича, боязко оглядаються до дверей, притихають, і зала хутко німіє.

— Товариші, інтелігенція і селянство!—починає, пильно вдивляючись в обличчя делегатів, Собачка,—вам ізвесно, хто я такой?

— Я—бивший бандит Зеленого, котрий перейшов чесно к советской власті, и говорю вам: ми знаєм імперіалізму буржуазной Германії й прочих стран, оні на наших шкурах создают красное, огненное кольцо, но оні глибоко ошибаются, уже в могилу пошли ті, хто подривал знутри советскую власть...

— Я сам, как ізвесно, половецький куркуль, но за правду всігда умру, і больно смотреть на сельскую інтелігенцію, которая не може прінимать участия по збору продналога.

— Например: що такое—релігія?—Самообман! нет, ти докажи дядьку, що это действительно самообман, і не нужно нікаких ікон—это картинка, а не бог... Помещики і капитал строілі не школы, а марно-польку, спрашується: для чого это?

— Затемняют народ, жаждущий знанія і света; буржуї сознавали, що когда настанет соціалізм советской власті—оні погибнуть, і вони погибли, но йде жестокая борьба, реками проливается кровь, і эксплуататори народной крови—бандити, например, поймали курінного З куріня, котрий перейшов, как і я, чесно,—і повісили на стовпі разом із собакою, а хто-ж, сознательний, не согласиться, що

ето зверство? І кожда йдють боротьба не на жизнь, а на смерть, тогда нужно акуратно здать продналог: не думайте, що я не сознаю, кака я ето трудность, да, наш дядько покіль не загремить, не перехриститься, но время не жде, дорога тепер плоха, значить, підвозить треба скоріше...

— Раз ти здав продналог, тогда не будеш нарікать, що Антон Радіонович не дає дихать, нет, я тебе пальцем не трону... потому, ти чесний гражданин, а не бандит.

— Не помагай імперіалізму, который здавив железной рукой красную винтовку, хоче потопить в крові революцію, а здавай продналог: правильно говорю, ілі нет? Ето важный вопрос, і я ставлю рубя: хто проти? Я окончив...

Чечивичка ляскає в долоні і розгублено бігає очима по делегатських обличчях, тоді посеред школи вимальовується у синьому диму подзьобане віспою лице тов. Джемса—винувате, з розломленою від здивування бровою, що починає підскакувати в такт його промови:

— ... Нужно, наконец, сознать, — шекеруючи каже Джемс, — за что мы, рабочие, пришли на село... знаем: к нам много прімазалось грязных рук, но ето будет потом—вияснім, но я променял станок на винтовку не для себя, а для всех рабочих і крестьян—думаю, товарищі, мы скопом пойдем за революцією... Я не умею красно говорить, как Антон Радіонович—іронична посмішка застигає на татарському обличчі тов. Джемса. Він, не скінчивши промови, думає «нужно узнать поближе Собачку: гноянку придется разрезать... Завтра достану его анкету». Чечивичка схвильовано нахиляється до Матвійця і шепче на вухо:

— Чудак, їй-богу, тут вопрос о пайках стоїть, а він революцію смалить... Матвієць не відповідає й думає майже вслух:

— Чечивичка—копія Антона Радіоновича...

— ... Предлагаю, товарищі, пропеть Интернаціонал, — закінчує несподівано своє слово Джемс, і з'їзд, наче зімою школярі, встає, тупає ногами і несміливо починає співати...

— Яка осіння туга!—зціпивши міцно зуби, продовжує думати Матвієць, а коли кінчають співати серйозно відповідає Чечивичці:

— Не безпокойтесь, після з'їзду, здається, кожному дадут пару білизни...

— Невже?... радісно вихоплюється у Чечивички, але Матвієць каже тільки:

— Ах, яка грязь на дворі...

III

Антон Радіонович повертається додому по-старому—на підпитку... і коли доходить до Половецького, знімає з плеча винтовку, закладає п'ять броневикул і цілиться в перехресну дуплинясту вербу, де повісили повстанці його товариша, і б'є...

Постріл долітає до селянських осель і десь цюкає у старий присішок, а луна глухо лягає на озимину, і після цього ще густіше сіє дощ, і поспішає, сковзається у чорній свиті, осінній вечір і снує над селами тумани...

Разом з ним сковзається Собачка і голосно, наче його слухають учителі на з'їзді, заявляє:

— Ну, от ти—бог,—він додає до цього соромну лайку,—а стій зараз коло верби і шльопну, брат, тільки блиснеш!.. Бог, гм,—картинка, а когда-нибудь прикажуть тобі—не пускай дощу, і не пускай, сволоч!.. Природа и скопленіе хмар... ето не важно,—продовжує розмовляти Антон Радіонович, а головне—приходиш додому і пиши анкету: жлоб лягає коло жінки спать, а за доноси я віддячу... ато ще самого, візьмуть за же—да в канверт, і будеш, братіку, не агент по бе-бе, а кукальщик... Не служба—ответственность...

Да, говорять інтелігенти... поїду до Риги, чи не поїду?

Жена моя бариня,

Отец капітан... Отец капітан...

Антон Радіонович гикає і, пригадивши історичну вербу, починає твердіше ступати:

— Капітан не капітан, а—*Ми*:—плюнеш, а потім повернешся і, дозвольте витерти...

З туману запирхкала коняка, і Собачка, прищуливши голову, гукнув: Хто їде? Стій!

Коняка на крик оступилась із шляху і різко смикнула воза.

— Стріляю, стій!

— Це я, продналог возив... Тре сірку добре,—подумав кліщуватий і незадоволено пробубонів:

— Спокійніше буде, не гавкатимуть, а то який чорт не прийде—не покладе, а візьме: Петлюра—вози, Деникин—вози... Сідайте, підвезу: десь добре клюкнули?—безцеремонно поспитав він, і стьобнув батогом коняку.

Собачка, скакаючи на воза, спіткнувся:

— Ключнув,—сказав він,—бо служба така... От ти підводиш мене, а сам, мабуть, думаєш: «чого ніхто не прислідить оце клешоного б/б, що на той бік, га»?

— Я чоловік тихий,—одказує єхидно дядько,—не трогай мене—повік не зачіплю...

— ...Задощилося,—мінє кліщуватий тему,—прямо день-у-день дощі, дощі... Хоч би морози підскачили,—а в газетах, Антоне Радіоновичу, новинок ніяких? Я чув, правда, чи брешуть, Ніколай Ніколаєвич Одес зайняв?

— Брехня,—впевнено одказує Собачка,—ето контр-революціонери, а хто тобі говорив?..

— Так... на базарі балачки велися... і маленьке дядькове око пильно вдивлялося в обличчя Собачки.

На конячий топіт вискочив з однієї хати веселий огонь, перевернувся в калюжі, одбив зморене обличчя кліщуватого і плигнув на зелену дугу...

— Млинці печуть,—плямкнув апетитно Собачка,—а я, мабуть, борщ буду доїдять...

— Шуткуєте... одказав дядько: хіба при ваших достатках... і за-кашлявся.

— Еге, це правда, на селі дейкали, що ви, Антоне Радіоновичу, благословення жінчине спалили.

— Тепер люде бачать, як у тебе кришка з столу владе—додав він і нетерпляче ждав відповіді Собачки.

— Достатки... Які в мене достатки?.. Дураки! Кажеш, картинки попалив? Нєт, ще висять, але спалю, докажи мені, що імєєш власть— не буду палить, а раз для самообману... Спи́ни коня, треба випить води—пече, брат, горілка!..

— Кого пече, а в кого шу́кура лопається—хотів сказати кліщуватий і не на́смів, побоявся.

— ...В хаті Антона Радіоновича, коли він підійшов до вікна— ще світилося: жінка латала його чорне галіфе, розірване на якомусь весіллі, а Палажка читала матері пісню про трьох сестер, що не однакову долю мали... і бігли тоді, як дощ, із дикої груші під їхнім вікном— материни сльози: «і голки за сльозами не втягнеш, і нитки не бачиш за кулаками»...

— Якби не твоє ластовинне щебетання, дочко, давно б уже твій батько молоду жінку мав,—приказувала Галька, і, зітхаючи, підводила голову до ікони матери божої, ковтала сльози, нахилилась до столу— втерлась настільником:

— Читай, дочко...

— Плачемо?.. Скригнув зубами коло вікна Собачка і постукав прикладом у двері: Галька схопилася з подушечки, де сиділа, і вискочила до сіней впускати чоловіка, на порозі стала:

— Оце, мабуть, моя смерть іде...

Палажка побіліла, затрусилася і була схожа на підстрелене каченя: сіра спідничина, синя стрічка та ясні очі з пухкими бровами...

— Ждала?!

І дзвінкий лящ засвистів у сінях і важко ліг на змучене лице Гальки, а мокрий дощовик Собачка кинув додолу, поклав револьвера на стіл і скомандував у повітря:

— Роздягай, чого стала?

Галька роздягла... Листки з піснею про трьох сестер зайнялися перед її очима, захлинулась десь на припічку гарячими сльозами Палажка,—випалил...

— Вечерять єсть?

— Ушки з ряжанкою, я думала Ви не прийдете...

— Давай! Не могла полатать удень?—розсвітилася—досвіток хочеться... у-у, жлоби нещасні!..

Миску з ряжанкою Антон Радіонович кинув жінці під ноги, сам сів на покуті й гукнув:

— Дайош служебную папку!.. Бачиш,—звертається Собачка до Гальки,—всякий жлоб лягає спати, а ти за його гада анкету пиши, какое настроєніє... чого ти хлипаєш, пошла спати... гідка лайка випльовується на долівку, і в хаті тихо шелестить старечий голос баби Оксани:

— Не плач, дочко, не ти перша, не ти—остання...

До вікна заглядає сліпа осіння ніч і слухає безпорадні слова старечі:

— Молися... Хай пише людські душі в граматку, хай записує людську кров... Молися...

Антон Радіонович розгортає анкету «секретних свєдений по боротьбе с бандітізмом», довго дивиться на велику, наче соняшник-пустоцвіт,

печатку, де на ободочку переломлюються літери—«особоуповноважений на...»—осміхається, потім слинить чорно-синій оливоць і напівголосно приказує—пише:

— Ну, і посажу... побачу, як твоя Одарка Костянтинівна прийде пропуск просить... ха, побачу.

— Давно лі працює по б/б?—делікатно запитує Собачку анкета,—партійни лі, соціальное положеніє і національність...

— «Безпартійний,—старанно виводить рука Антона Радіоновича,—но чесно перейшов із банди Зеленого к советской власті, когда сидів 4 місяці в особом отделі (і як я тільки спас свою шкуру. От обдурил, а мені тепер однаково, хоч чорту—служитиму... бо)... Рука Собачки труситься він їхидно сміється й розгонисто продовжує:—«бо тогда еще не укрипилась в мойом районі соввласть, а був полний наш бандитизм, который іскоринявся, і продовжується мною скореняться, но честь имею донести товаришу особоуповноваженному...

— «Хотів би я знати, який це гад сделал на мене донос за рядна і настільники бандитов»... Запитує сам себе Собачка і відповідає—по пункту національності:

— «Настільники і рядна я представив по описі разом з хлопцями, коли супроводжав бандита Ярового, а що не оказалось—не знаю, по всей верояті думаю, що пропали в дорозі, при супроводжені, бо».—Ставляє крапку Собачка:

— Не всі ще явилися на амністію, а єсть некторі в Гудимовому лісі, котрих не виясвив, з яких сел, а на підозренні в мене учитель Матвієць—звязок, і Костюченкова Мокрина, котора гонить самогонку...

Перед очима Антона Радіоновича перебігає п. 27 анкети: отношеніє мѣстного населенія к религіи?

...«Отношенія никакого пока сделать ніззя, бо всі ходять до церкви—каждое воскресеніє, особенно старики й баби, а вред од этого я поясняю й на сходах і так у балачках»...

Він кладе на стіл оливець, і, щось пригадуючи, важко підводить голову до темних, у павутинні з васильками, ікон, і мовчки тягне, скригаючи зубами, рушник,—а коли зривається з дерев'яного колючка (у його ще дідівська хата) жінчине благословення—мати божа з Христом на руках—кидає додолу й дико, сказано б'є чобітьми...

— На, на, на!—божевільно кричить Собачка: Докажи мені, що ти не картинка? А ну, докажи... Наступивши ногою на образ Христа, запінений, він ловить перелякані од жаху очі Гальки, хватає її за коси, валяє додолу і—знущається:

— Цілуйся з своїм богом... Цілуйся, бо сьогодні я тебе рішу...

Палажка:

— Тату, попалили ікони,—мати мовчали, не вбивайте їх та не сиротіть нас...

Собачка сидить на лаві і, захеканий од бійки, спльовує додолу із прикушеної губи кров і тупо дивиться на суворий портрет Шевченка в шапці; перед ним стоїть на колінях Палажка і обмиває сльозами чобіт:

— Хай не повстає проти мене... Понімаєш? Правда, Тарас Григоровичу?—звертається він до Шевченка,—не повставай—палю—знаю:

мене сплять гади... Е, ти тоже гайдамацька нація...— мляво, стомлено закінчує Антон Радіонович і п'є воду.

І побита, замкнена в коморі, лежить на голому помості Галька; до неї доносить дика вулиця Половецького якісь шматки пісень чудних та кривавих.

Летіла пуля через гору,

Да і простреліла груди белу мою...

В піснях парубоцьких дівочтво та заміжжя Гальчине біжить у степу темне та невиразне, як осіння ніч...

Тоді глухо кашляє десь чорнобривий паровоз, кашляють колеса, а Галька одкашлює на помості кров і шепче страшні слова:

— Однаково, чи там вмірати, чи тут,— однаково...

Ії очі світяться, горять, вона хоче підвестися і непритомна падає на засік з чужою пшеницею—і, прислухаючись до свого голосу, каже:

— Уб'ю...

Собачка гасить каганець, кладе на долівку подушку, поруч рушницю, і з лайкою виводить останні слова анкети:

— «Для примєра сам спалив ікони»... перевертається на лівий бік, підсовує під голову рушницю і хоче заснути, але підводить голову і перед ним нерозгаданий стоїть після з'їзду Джемс: «для чого йому моя анкета? Хіба може знову хоче посадити до «дідової» хати? А він здається може?» Голова стомлено падає на крайок подушки і по хаті починає метушитися сонний горільчаний дух. Собачка спить.

До хати Антона Радіоновича підходить забрьохана, сліпа осіння ніч, заглядає у вікно, сідає на причілку, коло собаки, і жде.

Київ.

Квітень, 1924 р.

М. ЧЕРНЯВСЬКИЙ

СТАРИЙ ЛІС

Стояв старий, великий ліс,
Ліс—темний, звіку непроходний,
І вітер півночі холодний
До його вісті тільки й ніс.
Були ті вісті повні злісти
І повні жаху і погроз;
Гнітив його страшний мороз,
Вряжав у шати срібно-склисті.

І ось неждано враз прийшла
Од півдня буря синьока.
Гукнула, кинула звисока
Жмути огнів і загула
Дощем і вільними громами.
І хмурий велит застогнав
І затремтів всіма деревами:
О, як тії він бурі ждав!..

Ждав бурі й гроз, ждав щастя волі,
Дощу і синіх блискавиць,—
Щоб все старе упало долі,
Щоб все гниле схилилось ниць!
Тепер, оновлений грозою,
Він мільйоном голосів
Здіймає свій величний спів
Всією силою страшною.

— Я довго ждав грози святої,
Я волі довго, довго ждав!
Я раб в сітях неволі злої,
Я в пітьмі жив і загивав!
Тепер я—вільний! Я вітаю
Вас, ясне сонце й небеса,
І вас, громи! Тепер я знаю,
Яка в вас сила й краса!..

Ю. ЯНОВСЬКИЙ

«ПОЕТОВІ»

(Програм)

Дорогому Іванові ЛЕ—присвячую.

§ 1

Густим, мідним гудком бий!
Духом колективу дуй!
Лірику гнилу з очей змий!
Всім життям керуй!

§ 2

Не віщуй про томність пісні,
Не лічи зірок у «Бога»,
Не лети в краї безвісні
без дороги.
Гай у тебе—в мрійних думках..
Світ—тремтить, заплющив очі..
До яких же сонних мумій
це ти строчиш?

Трави плачуть при дорозі..
Не знаходиш де схилиться..
Від чого-б тобі, небозі,
замориться?

Соловей щебече палко..
Муза лине небесами..
«О, зустрінь мене, Весталко»!..
(Гарбузами).

Заглядають віти в залю..
У каміні тліють зорі..
Сни.. Міражі.. Мрії.. Жалі..
Дош на дворі?

Марно зйдуть кращі літа..
Всіх простиш і не осудиш..
А «jamais» ніколи в світі
не забудеш.

Тіні маряться степами..
Сам ти—тихий, як овечка..
І не кажеш, у нестямі,
ні словечка..

§ 3

А чому-б не вдарить бунт?
А чому-б не дати сили?
Най несеться, як табун,
що степи його родили!

Вдарь по нервам кулаком!
Задими фабричним димом!
Закликай своїм гудком!
Хай, зі сталі буде рима!

Заспівай про терпкий піт;
Про чавун—як клопоть сонця.
Стань с ковшем у іскри пільм!—
Не малюй через віконце.

Кинь ковадло—молоток:
Хіба в них лише робота?
Стань, де робиться гвіздок
із скрегогучущого дроту.

Б'є—копає в глибині
Та мозолява долоня..
Ій в лихтар налий вогню—
хай міцніше кайло дзвоне!

Ешелон ковтне руду.
Ешелон заб'ється в рейках.
Паротяги прогудуть,
як доходитьимуть рейса.

Не забудь про тих ткачів,
Що невдягнених вдягнули!
Всіх бурлаків полічи,
що вмирили і тягнули.

Заспівай коло станка.
Бий заклепку з «глухарями»!
Так пиши, щоб та рука
упивалася рядками!

§ 1

Густим, мідним гудком бий!
Духом колективу дуй!
Лірику гнилу з очей змий!
Всім життям керуй!

Л. КОВАЛЕНКО

РЕАКТИВ

За вікнами і в трубах щось скіглить і голосить. Прокинешся й одразу відчуєш—осінь! Холодно, з неба плюється щось, під ногами рудий кісіль.

Матрона Пилипівна (вона-ж прекрасна Рена) витягається під теплою ковдрою:

— Господи! знову йти на ту прокляту службу!

Прекрасна Рена ще щільніш натягує ковдру й чекає; зараз мамаша повинна принести їй у ліжко каву.

Такий вже ритуал.

Ще як Мотічка (чи то пак Реночка!) вперше повернулась з Петрограду, то сказала, щоб каву давали їй завжди у ліжко.

На курси вона більше не поїхала, а каву в ліжко їй дають ось уже шостий рік.

Вже й революція прогуркотіла, змінилась п'ятнадцять разів влада, скрізь розвішані плакати і на кінці кожного знак поклику (!).—

А що-ранку прекрасна Рена жде в ліжкові, поки Мотря (що на кухні) зварить їй каву.

Подавати його повинна мамаша, бо у Мотрі (що на кухні) надто неохайні руки.

Одного добилися плакати з знаком поклику (!) на кінці—прекрасна Рена поступила на службу.

Філософ сказав би—tempora mutantur...

А прекрасна Рена казала:

— Що-ж, мамочко, робить? Тепер як в союзі не будеш,—зараз тебе кудись мобілізнуть. Сніг розкидати або в касарнях підлогу мити. Краще служить піду: там хоч людей побачу, знайомства завести можна.

Це так говориться: «знайомства завести». Але мамаша—Дар'я Дмитрівна—діжа з рідким тістом—розуміє. Підводить очі вгору і зітхає.

— Коли-б уже господь послав Реночці свою судьбу спощати. Хай би вже й комуніст, аби путящий.

І що-дня дрипає прекрасна Рена по рудому кісілю в Упродком татакці на машинці.

— Ах, це нагадує мені моє піаніно—зітхає вона і, кокетуючи, (голова нахилена, а очі з-під лоба) дивиться на комісара.

Комісар (диканський дяк у штанях і тільки на носі інтелігентне пенсне для престижу) червоніє, ніяковіє і губить § наказу про видачу дітям од 1—4 років $\frac{1}{2}$ хунта яблунового повидла.

Прекрасна Рена очі спускає, ніжку висовує—і нічого, ну нічого-сінько не помічає.

Комісар знаходить §, Реночка татакає, вигнувши аристократично мизинця, а сама міркує, що вже не вперше комісар сам диктує їй накази.

— Може це судьба, господи! молитесь вона,—і від хвилювання в слові житель ставить «ђ».

Кидається шукати гумку і від конфузу навіть губи одпускає (звичайно вони стягнуті вкупу бантиком, як у madame Гранпупельської—про неї нижче).

Комісар, неясно пригадавши правила благопристойного поводження, кидається їй на допомогу, але від волосся й шиї прекрасної Рени тхне таким аптечним складом, що незвичному комісарові голова крутиться—він чмокає тоненьку шийку, якраз над білим комірчиком.

— Ах, що це?!—скрикує Рена з радісним тремтінням і, схопивши комісарову руку, затулює нею очі.

Той зовсім нічого не розуміє й мовчки сопе.

Реночка—за комісаровою рукою—напружено чекає: зараз він стане навколяшки й попросить у неї руку й серце.

Але комісар не досконалим знав правила благопристойного поводження, і Рена зітхає в душі—

— Йолоп!

А в голос,—з тремтінням і соромливістю:

— Невже це ви жартували, Яків Петровичу?

Комісар почуває всією істотою: влопався! Але це десь далеко, півсвідомо.

А яскраво й чітко: і аристократична панночка, ботінки, комірчики перфуми,—протягну руку й візьму.

Держучи за талію, промимрив засмучено:

— Я вас кохаю.

І хотів поцілувати. Але інтелігентне пенсне зіскочило з дяківського носу і, поки він його ловив, Рена зайняла всі позиції.

— Дякую за честь, Яків Петровичу! Ви мені теж подобаетесь,—червоніє скільки треба, хвилину мовчить і далі діловим тоном:

— Сьогодні після вечірніх занять ви мене проводите й тоді побалакаєте з татом і мамою. Гадаю, що вони проти моєї волі не підуть.

Тут кокетуючий погляд, губи бантиком для поцілунку, головку на плече і ніжне воркотіння:

Ah mon Jas, comme je t'aime! Комісар цілком свідомо почував: влопався!

Але-ж... французька мова, тонкі перфуми, шелестіння шовкової спідниці... Він палко цілує протягнутий бантик і боїться лише одного: показати себе невихованою людиною.

На щастя хтось стукає у двері кабінету. Інтелігентне пенсне знову урочисто на носі (вже не біля машинки, а за зеленим столом), а Рена навмання кінчає наказ про повідло і від радости у всі слова ставить «ђ».

За часи вечірніх занять наказ так і залишився зо всіма ђ-ми, і через годину Рена дрипала по рудому кісілю під руку з полоненим комісаром і мріяла.

— Не довго вже грязюку місити! Скоро на резинках їздитиму!—
При цьому почувала ніжність до свого бранця й воркотіла:

— Ah, mon Jas!

А дома мамаша—діжа з рідким тістом—зовсім розхлюпалась,
судорожно зітхала і підводила очі:

— Господи! Чи прийде-ж?!

Засвітила лампадку в спальні—(туди комуніст не загляне) і шепотіла:

— Владичице нерукотворенна! Параскево-п'ятнице! Ахванасію
Лубенський!

Потім бігла до Мотрі (що на куховарні) і клопоталась—чи не
підсохне, чи не перепріє.

І знову до лампадки.

— Владичице-ж! Миколо Мірлікійський!

А папаша—Пилип Омелянович, трохи вже поживклий товстий
огірок,—у вітальні. Склав руки і сидить урочисто й непорушно.

Але в душі непевність: може й цього разу нічого не вийде.

Реночка, звичайно, дуже хороша дівчина, та надто вже аристокра-
тична для маленького міста.

Як побула на курсах чужоземних мов у Петрограді та пожила у
madame Гранпупельської,—то й рідний батько инколи не знає, як до
неї підійти. А де вже там якомусь студентові або службовцю, вже
скільки їх наверталось, а в рішучий мент, гляди, і втече.

— Тук-тук-тук—тоненький палець по дверях.

— Торох-тох-тох—відповідає щось в середині поживклого огірка.

Діжа з тістом зовсім розхлюпалась і ніяк не збере рук під грудима.

А Мотря (що на кухні) вже визирнула у віконце й біжить про-
жогом до вітальні.

— Удвох! удвох!

— Не твоє діло—становить її на своє місце Дар'я Дмитровна—
йди одчиняй двері.

Але руки під грудима нарешті сходяться, строгий погляд по
вітальні і на огірок, який жовкне ще більш і ще більше випинається,
а в голові:

— Гос-с-с!

— Мамочко! Папочко! Дозвольте представити вам мого жениха—
розрубає Рена гордіїв вузол і одрізає всякий шлях назад.

Діжа здивовано ахкає. Огірок охоплює здобич, тричі цілує (на
язиці—по християнському звичаю, знаєте), просить любити і берегти і
передає довгого комісара діжі.

Там той потопає надовго.

— Вона в нас єдина! Як перлиночка! Бережіть її, вона моло-
денька! Ми вже вас як сина любимо! Любіть і ви нас...

— Мамо,—рятує Рена свого бранця,—а мене ви й забули.

— Господи! Реночко!—з щирим захопленням кидається до неї
діжа, але зустрічає погляд застерігаючий і, витерши губи, обережненько
цілує протягнутий бантик.

Засмучений комісар тим часом потроху озирається і раптомчує
себе вдома.

Невеличка, низенька кімнатка (а будиночок—Рена казала—
власний), в кутку зелена канапка з столиком, лампою і двома кріслами.

Маленькі вікна, обведені рушниками, на стіні Мадонна Каульбаха (безплатний додаток до журналу «Пробуждение»). Чисто, тепло, пахне чимсь смашним. Про це мріяв ще як був у бурсі і збирався стати батюшкою.

До того-ж папаша з мамашею зовсім не такі страшні і напевне не знають чужоземних мов.

— Сідайте, побалакаємо, запрошує огірок. — Ім там ще треба поплакати. Хай собі йдуть.

Вони сідають. Огірок, схиливши голову в бік, солодко усміхається і мовчить.

Комісар по симетрії хилить голову на другий бік, теж солодко усміхається і теж мовчить.

Мовчанку перериває Мотря, яка починає носити й ставити на стіл.

Комісар зачаровано слідкує за нею і міркує, що значно менше продуктів одпустив сьогодні дитячому притулку.

Але почуває не обурення, а пошану.

*

Найбільш складним було питання про весілля. До нього Рена підходила обережно, з багатьма поцілунками. Навіть на коліна дозволила посадити.

І —

— притулившись пудреною щокою до бритої —

— Ах, топ Яс! Правда-ж ми будемо вінчатись у церкві?!

Тугий корсет аж скрипить та тулиться до рудого піджака, губи перед ротом, руки кругом шиї.

— Бачиш, Реночко, я не знаю... Як би Парком не той...

— Ах, що там Парком! Он же ад'ютант вінчався. І Парком нічого. Ад'ютант Воєнкома! Цей доказ впливає на Якова Петровича, а крім того...

...Крім того, Якову Петровичу самому хотілось би вінчатись у церкві.

Ще як гостював бурсаком у батька-діякона, любив під час багатого весілля підтягувати на клиросі «Гряди, голубице». Подобалось дивитись на урочисту метушню, на жениха в новій парі, на шляхетно зодягнуту молоду...

Подобалось дуже, до заздрости, до гіркого усвідомлення класової різниці.

— Знаєш, мені однаково — воркотить під ухом Рена — я не визнаю цих забобонів. Але для старих... Мама мріє, ну просто мріє, щоб з паникадилом і піднесенням.

Вона чітко слідкує за впливом своїх слів і на обличчі вираз середній — і розсміятись можна з легким співчуттям і розчулено слізу пустить.

Але Яків Петрович цілком поважно хитає головою.

Він прекрасно розуміє. Це-ж весілля по найвищому розряду, коли сяє всіма свічками паникадило, а батюшка веде молодих на піднесення серед церкви.

Реночка бачить, що він розуміє і співчуває — і вважає за краще пустити сльозу.

— Ах, топ Яс! Ти-ж не одмовиш стареньким.

Яків Петрович почуває, що не в силі одмовити.

— Мамо! Мамочко! Він згоден!—плече Рена в долоні і підстрибує—зовсім bébé.

Діжа чує і переповнюється щастям. І уявляючи, одна: шлейф на приступках піднесення, заздрість незаміжніх подруг (і заміжніх, що вінчались без піднесення), виблиск брошки і серег при сльозі паникадила...

І уявляючи, друга: довгий потяг (шости візникам платки прив'язані!), виставку в спальні приданого, що стільки год безнадійно складалось, шпиняння сусідок і заздрісне шепотіння—обидві цілуються.

— Яків Петровичу! Дозвольте вас поблагословить!—розчулено благає діжа.—Ми віконниці зачинимо, ніхто не побачить! А воно вже так полагається.

Всі дяки й дякониці в душі Якова Петровича згоджуються: дійсно, воно вже так полагається—і він покійно стає навколушки поруч з Реною перед урочистим огірком з діжою.

Віконниць не зачинили. Рена сказала: що там якесь благословення, коли в собор поїдемо вінчатись. Всі-ж бачитимуть.

При цьому Якову Петровичу стало трохи моторошно. Чомусь пригадався вусатий секретар Паркому і портрет Леніна у себе в кімнаті.

— Ох, ні, Реночко—заперечує мамаша—у соборі вам незручно. То-ж слов'янська. Вам треба в живій.

— До живої я ні за що не поїду—вередує Рена,—там хору зовсім нема, та ще й дяк гундосий.

Довго обмірковували це питання і вирішили: не в живій і не в слов'янській, а в автокефальній.

*

До весілля готувались похапливо: вже й Пилипівка незабаром.

Яків Петрович ходив, як приголомшений, згоджувався на все, що пропонував Управдел і часто навідувався до Паркому.

Там з ніяковою посмішкою гаряче тискав руки секретареві і наводив розмову на ад'ютанта военкому.

— Йолоп!—одрізував секретар, риючись в папірцях,—за жіночу спідницю свою гідність оддав.

— Як ви суворо, товаришу,—хехекав Яків Петрович,—людина, можна сказати, молода, а любов це, знаєте, така штука...

Секретар, як всі секретарі, був уже в курсі справи, але поки вона не стала на чергу—не втручався.

Лише, запитуючи, устромлявся в пенсне.

Але для стурбованої душі Якова Петровича і те було занадто.

Не з'ясовуючи досконально, що то за штука—любов, він починав розказувати, який гарний порядок завів він в Упродкомі.

— Угу, угу,—мимрив секретар, а Яків Петрович безпомічно замовкав і швидко виходив.

Власне, це був перший момент його внутрішньої кризи.

До того він плив за течією, і дяки з діяконицями в його душі зовсім не розходились з комунізмом.

Сталась революція і він, як і більшість, став есером.

Подобалось днями товктись в Комітеті, і прислухатись до 1001-ї суперечки, які що-хвилини виникали, наростали, перестрибували, перекручувались. Під кінець ніхто не знав, про що йде річ, і менше всіх Яків Петрович.

Але він твердо знав, що робить громадську роботу, і був задоволений.

Потому він розколовся і став лівим есером. Партійні панночки з пошаною дивились на нього, коли він вигукував:

— Ні! Нехай вони покажуть мені таємні угоди!

Потому залунав більшовизм, і Яків Петрович, підхоплений стихією сірих шинелів, до хрипоту кричав: До біса війну! Хай живе соціяльна революція!

І після жовтневої революції був призначений у Ревком.

Лише раз потягло його до імпазантних синіх жупанів, та дисципліна в партії була сувора і всі шепотіли про Че-ка...

Він евакувався, а далі справа покотилась сама собою. Яків Петрович ретельно виконував наказ центру й був радий, що він комісар.

Тепер же діякониці з Реною на чолі значно переважили портрет Леніна і навіть секретаря Паркому.

Це в душі.

А зовні секретар виростав у всемогутню постать і навіть Рена з ним рахувалась.

— Після вінчання влаштуємо громадське весілля і запросимо весь Парком. А до секретаря поїдемо з візитом—і яскраво уявляла, як фасонно буде виглядати великий капелюх на резинових шинах.

Але Яків Петрович теж яскраво уявляв, як секретар буде нюхати Ренін аптечний склад і намагався одговорити.

Але Рену взагалі не можна було одговорити. Безапеляційно підставлявся бантик, Яків Петрович дзьобав його і замовкав.

Тим часом хаос навколо нього збільшувався. Сонцем сяjala Рена, планетами кружляли діжа з огірком, вертілись попутниками кравці, шевці, завідуючі складами, бувші володарі бувших крамниць і лише инколи кометою звідкись залітав секретар.

Раптом і зовсім несподівано хаос вилився в урочистий весільний потяг, в довгі білі столи з батареями пляшок і в самого Якова Петровича в новій «парі».

— Шикарно!—казала Рена, і святкова порція пудри осипалась на весільне вбрання.

Все було як помагається. За столами кричали «гірко», і що-разу Яків Петрович дзьобав бантик.

Тим часом всі знайомі й сусідки встигли перемацати в спальні посаг, що тільки позавчора його одкопали (у комісара не реквізнуть!), роздивитись ковдри, килими, подушки,—і перекритись од злости.

Тим часом знайомі й сусідки встигли покуштувати з кожної пляшки, покопирсати виделком в кожній тарільці, прикинути, чого все це варто, і почували, що у них розливається жовч.

Тоді знайомі, сусіди й сусідки одвели щасливих молодих до спальні, накричали побажань і розійшлися. Дома ще довго світили каганчики і пересуджували весілля, починаючи од Рени і кінчаючи скляним посудом під ліжком.

Все було, як полагасться, і лише по якійсь помилці над окрсудом майорів червоний прапор і десь в Криму хтось бився з Денікіним.

*

Секретар Паркому на громадське весілля не з'явився, а через кілька день прислав повідомлення, що Якова Петровича вичистили з партії.

Це була остаточна ампутація. Комунізм з портретом Леніна одірвався і зник, як загублений хлястик од френча.

Рена з діяконіцями спочатку радісно перехрестилась, потім розгублено спитала:

— А як же резинові шини й комісарство?

Потім згадала, що у чоловіка ні освіти, ні фаху, що тижневий відпуск скінчився, й заплакала.

Пудрила зверх норми носа і знову дрипала по рудому кисілю татакати в Упродком.

Яків Петрович спочатку все бігав перепрошуватись і шукати посади.

Потім заспокоївся й осів.

Пенсне не величалось більше на дяківському носі, а діжі він боявся тепер більше, ніж колись секретаря Паркому.

Тим часом та оголосила диктатуру.

Що-ранку Яків Петрович бігав стояти по чергах. Повернувшись, розмішував пайковий хліб поросяті і лаяв нового продкомісара.

Потім грівся кавою з молоком і викладав діжі свої проекти до врятування революції і держави.

Але та ніколи не слухала до кінця.

— Ви краще ідіть он саж кінчайте—нікуди поросят пустить.

І Яків Петрович ішов робити саж. Потім розгрібав сніг, рубав дрова, лазив на горіще дивитись, чого воно плитка димить.

Тим часом поверталась Рена.

Він знімав з неї шубку й гукав:

— Мотре, подавайте страву.

За столом Рена жалілась, що страшенно втомлена, і всі докірливо дивились на Якова Петровича.

Той зовсім скисав, крутив кульки з хліба й оповідав, що сіра курка чогось не їсть і дметься.

І лише, коли всі розходились з дому, він любив сісти на теплу лічку в куховарні і розповідати Мотрі, як він був упродкомісаром і як його тоді всі боялися.

ЛИСТЯ ТРАВИ

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ: ПРИСВЯТИ

САМОГО СЕБЕ Я СПІВАЮ

Самого себе я співаю, просту, окрему особу,
 Що тепер вимовляє слово Демократія, слово Масове
 Фізіологію зверху до низу,
 Не обличчя саме, як не мозок самий, варті
 Музи,

Я кажу, закінчена Форма далеко цінніш,
 Я Женственність Мужности рівну співаю.
 Життя безмежне в жазі, клекотінню і владі,
 Веселе для вільної дії після законів найвищих,
 Я Сучасну Людину співаю.

ЯК Я МИСЛИВ У ТИШІ

Як я мислив у тиші,
 Перебираючи мої поеми, міркував над ними повільно,
 Привид повстав перед мене з недовірливим зором,
 Жакхливий красою, віком і міццю,
 Геній поетів усіх країв,
 Як до мене звернув, мов полу'мя, очі,
 Перстом вказавши багато безсмертних пісень
 І голосом грізним: Що ти співаєш? він мовив:
 Чи ти не знаєш, одна лише є тема для завжди
 достойних бардів

І тема ця Війна, боїв фортуна,
 Зручних бойців творіння.
 Хай буде так, тоді я відповів,
 Я також гордовита Тінь оспівую війну, найдовшу й
 й найвеличнішу од всіх.
 З мінливою фортуною вона в моїй ведеться книзі, із
 наступом, і відступом, і льотом, з хисткою й нелег-
 кою перемогою,
 (Тепер, я думаю, вже певною, чи майже певною,
 нарешті), що охопила світ,
 На смерть і на життя, на Тіло та етерну Душу,
 Дивись, і я також прихожу, співаючи пісні боїв,
 І по-над всіх я провідник бойців відважних.

В ТІСНИХ КОРАБЛЯХ НА МОРІ

В тісних кораблях на морі,
Що синь безмежну розгортають по боках
Зі скавчанням вітрів і музикою хвиль, великих, можновладних хвиль,
Або в якімсь самотнім байдаці, що у танку морському виринає,
І радісні, упевнені вітрила білі простягнувши,
Перетинає він етерне серце проміню та піни вдень, або під силою
зор уночі,—

Моряки молоді й старі може випадком мене, спогад про землю,
читатимуть.

Цілком, нарешті.

Тут наші думи, мандрівників думи,
Тут не земля, сама тверда земля ввижається, може
скажуть вони тоді.

Тут небо аркою, ми почуваємо хвилювання палуби
під нашими ногами,
Ми відчуваємо пульсацію тривку, одлив і приплив
нескінченного руху

звуки невидимої містерії і непізнаного, величезного
натхнення рідиною біжучих часток,

Пахощі, млосне скрипіння канатів, меланхолійний
ритм,

Безмежний краєвид, обрій далекий і тьмянний—
все є тут,

І це океану поема.

Тоді не вагайся, о книго, виконуй своє призначення,

Ти не спогад про землю тільки,

Ти також, як самотній байдак, розсікаєш повітря, не знаю куди
скерована, але певности повна,

В товаристві з кожним кораблем пливи й ти!
Несись поперед їх, обвита мовою любов'ю (дорогі моряки, для вас
я перевив нею кожний листок);

Поспішай, моя книго! надимай свої білі вітрила, мій маленький
байдаче, через можновладні хвилі,

Лунай, пливи, лети по-над безмежну синяву від мене до кожного
моря,

Ця пісня морякам та всім їх кораблям.

ЧУЖИМ КРАЯМ

Я чув, що ви питали за чимсь, щоб відчуту цього неспокою
Нового Світу

Та щоб виявить Америку, її атлетичну Демократію.

Ось чому я посилаю вам мої поеми, що в них ви вбачите, чого
бажали.

ДО ІСТОРИКА

Ти, хто минуле славиш,

Хто розвідав поверхню, зовнішність рас, життя, що само
показало себе,

Хто трактував людину, як витвір політиків, державних мужів,
 правителів і жерців,
 Я, мешканець Алеганії, трактуючи її такою, яка вона є в своїх
 власних законах,
 Стискаючи пульс життя, що лиш часом себе виявляло (вища
 гордість людини в собі),
 Співець Особи, накреслюючи те, що лиш має бути,
 Я проектую історію майбутнього.

ДО ТЕБЕ, СТАРА СПРАВО

До тебе, стара справо!

Ти незрівняна, жагуча, добра—справо,

Ти сувора, безжалісна, солодка ідеє,

Невміруча для рас, країв, віків

Після війни незнаної, сумної, великої війни за тебе

(Я думаю, всі війни всіх часів провадились, провадитимуться
 за тебе),

Ця пісня для тебе, повітряний марш тобі.

(Війна, Обоїці, не тільки в собі самій,

Далеко, далеко більше, що в чеканні мовчазно стояло позаду,
 тепер проголошується у цій книзі).

Ти орбіто багатьох орбіт,

Ти кипучий початку! ти, зародку, що схований, добре зберігся!
 ти центре!

Довколо ідеї твоєї кружляла війна

З усім її гнівом та грою палкою причин

(З усіма великими наслідками, що прийдуть за тричі тисячу літ),

Ці речитативи для тебе,—моя книга й війна—це одно,

І духом просякнені Я і моє; як спір, що висить на тобі,

Як колесо на осях своїх, ця книга мимоволі обертається

Довколо ідеї твоєї.

И ДО ЛИ *

ДЛЯ НЬОГО Я СПІВАЮ

Для нього я співаю,

Я підбурюю сучасне на минуле

(Немов столітнє дерево відтате від коріння,—сучасне на минуле),

Часом і просторінню я розширюю його, розплавлюю закони вічні,

Щоб цим зробити його законом для нього самого.

КОЛИ Я ЧИТАВ КНИГУ

Коли я читав книгу, славетний життєпис,

Хіба тут є (я мовив) те, що автор зве життям людини?

І коли я умру, так хтось писатиме й про моє життя?

(Як хтось щось дійсно знав з мого життя,

Чому ж я навіть сам, не раз, здається, знаю мало або нічого про
 дійсне моє життя,

* Цього вірша ще не закінчено перекладом І. К.

Лиш скількись натяків, скількись розкиданих слабеньких ниточок
та недоречностей
Я шукаю для власного вжитку, щоб тут накреслити).

НА ПОЧАТКУ МОЄЇ ПРАЦІ

На початку моєї праці перший крок вдовольнив мене так міцно,
Простий факт розуміння, ці форми, владність руху,
Найменша комашка або тварина, почування, зір, любов,
Перший крок, я кажу, встрашив і вдовольнив мене так міцно,
Я ледве посувався й ледве бажав посуватись далі,
Але стати й повільно оспівувати це весь час в екстазі.

ТІ, ЩО ПОЧИНАЛИ

Як вони піклувались землею (виринаючи в інтервалах),
Які дорогі й величні вони для землі,
Як вони прив'язують до себе так само, як до інших—що за
парадокс уявляє їх вік,
Як нарід відгукається їм, тепер їх не знаючи,
Як щось невблагане в їх долі весь час,
Як весь час не щастило їм у визнанні,
І як та сама невмолима ціна повинна все оплачувати те саме
велике набуття.

ДО ШТАТІВ

До Штатів, чи якого-небудь з них, або якого-небудь міста
по тих Штатах,
Противтеся багато, піддавайтесь мало,
Одразу неодмовно слухняні, одразу цілком поневолені,
Раз цілком поневолені, жадна нація, край чи місто на цій землі
вже ніколи не вертають волі.

В МАНДРІВЦІ ПО ШТАТАХ

Ми почали мандрівку по Штатах
(Пак через світ, як кличуть ці пісні,
Пливучи звідсіля до кожної землі, до всіх морів),
Ми добровільні учні всього, учителі всього й коханці всього.
Ми стежили, як доби року себе розтрачували й минали,
Й казали, чому-б кожному чоловікові й кожній жінці не робить
так, як добий не роздавать себе так само?
Ми на хвильку спинялись в кожному місті й містечку,
Ми пройшли Канаду, Північний схід, широку долину Місісіпі й
Південні Штати,
Ми радились потроху з кожним зі Штатів,
Ми чинили суд над собою й запрошували чоловіків і жінок слухати,
Ми казали собі, пам'ятай, не бійся, будь щирим, проголоси
тіло і душу,

Будь хвилину й проходь, будь щедрим, повстриманим, цнотливим,
вабливим,
І те, що ти роздаєш, може, повернеться тоді, як вертають
доби роки,
Й зможе бути таким, як вони.

ДО ПЕВНОЇ СПІВАЧКИ

Ось, бери цей дар,
Я приготував його для якогось героя, промовця або генерала,
Для того, хто повинен послужити добрій, старій справі, великій
ідеї, поступові, визволенню раси,
Якомусь сміливому супротивникові деспотів, якомусь відважному
бунтареві;
Але я бачу, що те, що я приготував, належить тобі так само,
як іншим.

ME IMPERTURBE

Мене непохитного, що вільно стоїть у Природі,
Пана всього, чи пані всього, певного в центрі непевних речей,
Захопленого, як вони, пасивного, вразливого, мовчазного, як вони,
Що знайшов свою працю, вбогість, славу, гріхи, менш важливі,
ніж я вважав,
Мене біля Мексиканського моря, або в Мангатті, або в Тенессі,
або далеко на північ, або в середині краю,
Людину річок, або лісову, або сільську, в цих Штатах, чи берегів,
чи озер Канади,
Мене усюди, де життя моє жило, о щоб бути самоврівноваженим
для випадковостей,
Щоби поборювати ніч, хуртовини, голод, глузування, нещастя,
опір, як це роблять дерева й звірята.

Я ЧУЮ, ЯК АМЕРИКА СПІВАЄ

Я чую, як Америка співає, різні співи я чую.
Ремісники, кожний співає свою, як належить, радісно й міцно,
Стельмах співає свою так, як міряє дошки чи бруси,
Каменяр співає свою, як стає до праці, чи кидає працю,
Човнар співає про те, що зв'язане з ним і з човном, палубний
співає на палубі пароплаву,
Швець співає так, як сидить на своєму ослоні, шаповал співає
так, як стоїть,
Дроворуба спів, орача по дорозі його вранці, чи в полудень, чи
як сонце сідає,
Солодкий спів матери, або молодої дружини на роботі, або
дівчини, коли шие чи пере,
Кожний оспівує те, що торкається його чи її й нікого більше,
Вдень, що належить до дня, вночі гурт юнаків потужно, дружньо,
В повний голос співають свої міцні, мелодичні пісні.

ЯКЕ МІСТО ОБЛОЖЕНО?

Яке місто обложено й намагається скинуть облогу?
Ось я послав до того міста полководця меткого, відважного,
безсмертного
І з ним кінноту й піхоту й гарматні парки,
Й гарматчиків найбільш смертельних з тих, що коли-небудь
палили з гармат.

ХОЧ ВСЕ ОДНОГО Я ОСПІВУЮ

Хоч все одного я оспівую
(Одного ще створеного з протиріч), я присвячую Нації,
Я залишаю в ньому бунт (О сховане право повстання! О не-
нажерний, неминучий вогню!).

НЕ ЗАЧІНЯЙТЕ СВОЇХ ДВЕРЕЙ

Не зачіняйте своїх дверей од мене, пишні книгозбірні,
Бо те, чого бракувало по всіх ваших переповнених полицях,
тепер найбільш потрібне, я приношу,
Книгу, що вийшла з війни на поверхню, я створив,
Слова моєї книги ніщо, мета її—все,
Окремішну книгу, не звязану з рештою, інтелектом ще не відчуту,
Але ви недовмвлено-схованим тремтітимете до кожної сторінки!

ПОЕТИ ПРИЙДЕШНЬОГО

Поети прийдешнього! промовці, співці, музики прийдешнього!
Не нині виправдувать мене й відповідати, для чого я є,
Але ви, нове плем'я, саморідне, атлетичне, цнотливе, більш
величне, ніж знані досі,
Прокиньтесь! бо ви повинні виправдать мене.
Я сам лиш написав одно чи два вказуючі слова для майбутнього,
Я лиш проголосив момент для колеса й поквалився назад
у темряву.
Я є людина, що, тиняючись без впину, звернула випадковий зір
на вас й тоді одвернула своє обличчя,
Залишаючи вам довести й закінчити це,
Сподіваючись головних діянь од вас.

ДО ТЕБЕ

Чужинцю, як минаючи, зустрінеш мене й забажаєш промовлять
до мене, чому-б тобі не промовлять до мене?
Й чому-б мені не промовлять до тебе?

ТИ, ЧИТАЧУ.

Ти, читачу, тремтиш життям і гордістю й любов'ю так само, як і я,
Тому для тебе ці співи.

М. РАВИЧ-ЧЕРКАСЬКИЙ

Єврейське питання на Україні.

Коли за часів царату представники єврейської громади зверталися до поліціанта з проханням вжити заходів проти єврейського погрому, що от-от мав розпочатися, то він, звичайно, відповідав лаконично й трафаретно: «Скажіть вашим жидкам, щоб не вели вони революційної агітації, щоб не підбурювали народу».

Час поліціантів минув і силами більшовицької революції в Петрограді, на чолі вищої влади на Україні р. р. 1918—19 став Володимир Кирилович Винниченко, той самий, що...

Коли єврейська депутація звернулася до відомого українського письменника, члена Ц. К. української с-д. партії, просячи припинити погромну агітацію, Винниченко дав відому вже нам стереотипну відповідь:

«Ми нічого не можемо зробити. Скажіть вашим молодим євреям, що коли не хочуть вони єврейських погромів, хай тоді не плутаються з більшовиками».

За точність оцієї відповіді я не можу ручатися, але-ж за зміст—безумовно.

У № 7—8 «Нової України» через п'ять років після свого поліцейського афоризму Винниченко вирішив дати йому теоретичне, мовляв, обґрунтування і з такою метою написав статтю «Єврейське питання на Україні».

Винниченко не пояснює в своїй статті, де саме полягає соціальна причина того погромного антисемітизму, що обуяв і загубив десятки тисяч євреїв саме тоді, коли Винниченко виправдував оці погроми тим, що євреї плутаються з більшовиками.

Винниченко знищує сліди своєї причетності до кривавої справи бандитизму на Україні і заявляє: «мое уступлення з поста головы Директорії остаточно роз'язало руки С. Петлюрі, який старався потуранням та поблажливостю що до антисемітських виступів, здобути собі популярність серед «отаманів». І від того часу погроми почали набирати все більш та більше загрозлих і одвертих форм».

Як бачите—«я—не я і хата не моя!»

Винниченко запевняє всіх, хто йому довіряє, що тепер, за Радянської влади, на Україні антисемітизм не те, що зник, але навіть збільшився. Ми, живучи на Україні, цього навіть не підозріваємо, не відчуваємо. Та Володимир Кирилович запевняє нас у цьому. Не буде-ж бо «великий письменник землі Української» гаяти дарма свого дорожнього часу, для написання і надрукування статті розміром мало не в цілий друкарський аркуш, бажаючи аналізувати корні антисемітизму на Україні, коли-б його в дійсності не було.

Але завдяки тому, що є де-яка різниця між тим, що є на Україні і що малює нам Винниченко, то лишається припустити, що він не більше, як... помилився. Він приймає за Україну тих шаповалівських гульвіс, з тої компанії, що по єврейських городках та містечках України виймала з розпоротих єврейських животів тельбухи й набивала їх пухом та пір'ям із знищених подушок і перин. Єдиний фронт... Україна № 2. Винниченко й Шаповал! Ми певні в тому, що матеріяли для своєї статті в справі антисемітизму взяв Винниченко з цієї самої України № 2.

Однаке в своїй статті Винниченко хоче спертися й на авторитетні прізвиська Горкого та Мануїльського.

Приїхавши з Росії за кордон, Горкий розповідав відомому єврейському письменникові Шоломові Ашу про те, що в Росії мов би то панує нечуваний антисемітизм як в Червоній Армії, так і в народі і викликає його немов би то нетактованість єврейських хлопчаків, що провадять вилучення церковних цінностей.

У свій час оця розмова письменника-демократа Максима Горкого обійшла всю радянську й партійну пресу, всі кола радянського пролетарського суспільства й інтелігенції. Усі незрозуміло дивувалися й шукали пояснення цим чудернацьким жартам поважного письменника. Та всі зазначали, що ці жарти дуже вже дорого коштують радянській владі, що ці чудернацькі виступи скидаються на спльотки найгірших ворогів радянської влади, до числа яких важко, однаке, залічити Горкого.

Висловлювалися пропозиції пірвати з Горким, з яким ми вже дуже довго панькаємося.

Винниченко не відшукав для використання кращого матеріялу, як оце безпідставне базікання політичного немовляти Горкого. Та й сам Винниченко розуміє, що «пояснення Горкого невдале й занадто поверхове».

Вдруге посилається Винниченко на... анекдот Мануїльського «про характер української влади». Побрехенька ця полягає в тому, що «робітники на запитання партійного начальства.—«яка влада на Україні»—дружно й голосно відповідають: «жидівська», й тільки один слабенький, тоненький голосок додає: «і рабочая».

І отака поганенька побрехенька служить Винниченкові опертям для того, щоб брати за доведений факт існування на Україні антисемітизму, як чинника, як суспільного явища!

Матеріал отаких доказів може конкурувати хіба з закордонним базіканням Горкого, що «своїм» хоче бути в очах «культурних» і «поступових» кол білої еміграції.

На підставі такого поважного матеріялу, як анекдот т. Мануїльського та базікання Горкого, Винниченко вважає можливим брати за визнаний факт існування антисемітизму на Україні й підходить до «марксівського» аналізу підстав такого поширеного антисемітизму.

Про антисемітизм, як явище соціально-політичне й економічне, писали вже, звичайно, марксисты в лапках і без лапок. Та Винниченко такий досвічений в цій галузі, що починає мало не від Адаму. З просто підозрілим знаттям справи пояснює він соціальний характер антисемітизму й погромів і в Римі й у Єгипті.

Та нас не цікавлять ті далекі часи й того часні представники антисемітизму, нас найбільше цікавить, як пірнули в пірву антисемітизму провадарі українського народу, соціал-демократи Винниченко, Петлюра та інші.

Ось як пояснює Винниченко оце явище.

Повстання проти Скоропадського «було підготоване й розпочате в дуже конспіративних умовах та силами тільки українських організацій». Партії неукраїнські (руські, єврейські та інші) були зненацька захоплені й це не дало їм можливості взяти активної участі в боротьбі проти гетьманщини.

Але саме це викликало з боку «націоналістичних дрібно-буржуазних течій українства» незадоволення й мало не підозріння в тому, що євреї співчують гетьманові. Виходить, що національно-українські партії, вважаючи, що на шляху до перемоги ідеї самостійної України є перешкодою населення іншої національності, — «прийшли» кацапи, євреї, то-що, на цей раз закинули оцим «прийшлим» те, що вони «пасивно поставилися до боротьби з гетьманщиною».

Потім почавсяна ступ на Україну радянського війська. Червоні козацькі загони, що купчилися були в прикордонній смузі почали один за одним забирати, звільняти від Петлюри українські міста.

За 6—8 місяців панування гетьмана та німців робітники й селяне, особливо ж останні, провадили запеклу боротьбу, уміраючи сотнями й тисячами під огнем німецьких кулеметів та гармат, що руйнували цілі села, змушуючи тисячі селян йти до лав червоних повстанців під гаслом — «влада радам».

Але Винниченко про події, що підготовляли повалення гетьмана й вигнання німців та розброєння їх, пише отаке: «Повстання було підготовлене й розпочате в дуже конспіративних умовах та силами самих тільки українських організацій. Неукраїнські (руські, єврейські та інші) були захоплені зненацька так само, як німці й гетьманський уряд».

Досить перечитати зводки німецької «охранки», досить просто перебувати в той час на Україні, щоб зрозуміти, до якої міри дурить Винниченко свою дурнувату й непам'ятливу аудиторію.

Досить просто прочитати всі газети, що виходили в той час на Україні, щоб переконатися в тому, що пан гетьман, захопивши владу за допомогою німецького імперіялізму, покликаного Винниченкою та Петлюрою з метою приборкати непокірного українського робітника й селянина, не знав ні одного спокійного дня з-за «більшовицьких банд», що оперували на Україні.

Звичайно, коли Винниченко розуміє під неукраїнськими організаціями російських меншовиків та есерів, чи єврейський «Бунд», то він безумовно говорить правду. Вони, справді, ніякого не мали відношення ні до повстання, ні до підготовки його. Ці малосильні, гнилі дрібно-буржуазні партії по своїй психології й ідеології загалом були далекими од повстанчих ідей, од ідеї класової боротьби.

Що-ж до українських організацій, то й тут треба одмежувати правду від неправди, що до визнання ролі їх у підготовці повстання.

Правда, що партії, які ввійшли до «національного Союзу», взяли участь в справі організації повстання проти гетьмана та німців, але тут треба раз на завжди встановити, що прийшли вони проповідувати повстання, маючи цілком для того підготований ґрунт. А ґрунт цей підготований був більшовиками-комуністами України. «Національний Союз» підхопив порив українського селянства, як найскорше скинути гетьмансько-німецький гніт та встановити на Вкраїні радянську владу й, працюючи спочатку

легально, а потім напівлегально на Україні, він спромігся створити більш-менш гнучкий організаційний апарат для керівництва не ним викликаної повстанчої хвилі.

Як би не намагалися Винниченки, Шаповали й Христюки довести, що більшовики були на Україні «московські», що вони мов би то не мали поспіху тому саме, що вони були з Москви,—це заперечено самим життям. Зводки, що для прикладу наводить їх у своїй книзі «Замітки й матеріали» П. Христюк (т. 3, стор. 54) з різних кутків України, свідчать про те, що більшовицька агітація провадилася всюди дуже енергійно, що населення дуже прихильно ставилося до більшовиків, то-що. Десятки розкиданих по Україні Військово-Революційних Комітетів керувалися Комуністичною Партією (більшовиків) України, створеною не в Москві (як безсоромно брешуть винниченки), а на Україні, у Києві.

Мимо того, що робітники й селяне України добре вже були знайомі з класовою фізіономією діячів Центральної Ради, знали й на своїх спинах почували наслідки того кривавого досвіду, що його проробили Винниченко й Петлюра над «самостійною» Україною,—тисячі селян, збіднілих, пограбованих, позбавлених землі й покрівлі, мріяли, поглядаючи на північ, про радянську владу, що принесе волю й землю. Збираючись у ватаги сотнями й тисячами душ, українські селяне приступали, під орудою якогось запільника-комуніста, до партизанських виступів проти німецьких частин, та під напором добре озброєних німецьких військ відступали до прикордонної нейтральної смуги й готувалися до енергійніших, організованіших виступів проти грабіжницької окупаційної армії.

У цьому відношенні немає на Україні сили, немає жадного політичного угруповання, що мало-б такий тісний союз крові з країною, як радянська влада та Комуністична Партія України.

Чи-ж можуть Винниченки й Шаповали похвалитися тим, що вони хоч щось зробили для визволення своєї «рідної неньки» од німецьких грабіжників?

Як що, крім українських комуністів-більшовиків, і виростили в процесі боротьби ті внутрішні чисто-українські угруповання, що в окремих районах провадили боротьбу, як проти німців, так і проти гетьмана, то створювалося таке становище, що ці сили («боротьбисти») неминучою логікою подій змушувані були виступати проти винниченко-петлюрівської Директорії, стаючи на радянську платформу й боронячи єдність з комуністами-більшовиками.

Треба встановити факт, що Українська Центральна Рада—влада українських соціал-шовіністів і зрадників—не могла ні одного дня задержатись без допомоги окупантів-німців. Влада Центральної Ради й Директорії була проти волі робітників та селян України.

Тепер повернемося до нашої теми. Винниченко загалом вірно ставить наступ Червоної Армії у зв'язок з поширенням антисемітизму, що придбав характеру грізних і кривавих єврейських погромів. «Ініціаторами та ідеологами погромів,—пише Винниченко,—як і завжди, були представники тої групи, яка була при владі, в даному випадку декласованої напівміської, напівселянської дрібнобуржуазної інтелігенції що заповнювала командний склад української армії. Сини куркулів, крамарів, писарів, представники міського міщанства—одне слово,—всі ті елементи, що звичайно у відповідних класах єврейства бачуть своїх конкурентів;

вони у своїх застарілих класових почуттях і погано-зрозумілих національних інтересах почали розпалювати загострені національні настрої українських вояків і звертати їх на своїх противників».

Поки червона селянсько-партизанська армія стояла на кордоні, частково перекинута на Дін, з метою перешкодити об'єднанню двох контр-революційних генералів,—Винниченко й Петлюра почали бойові виступи проти гетьмана. Треба визнати, що підхоплене ними гасло «більшовицьких банд»: «геть чужоземну окупацію», «хай живе вільна селянсько-робітнича Україна» здобуло на початку велику популярність Директорії на Україні поміж усіма шарами населення. Слава «національних героїв», «проводарів», «визволителів» піднімалася все вище й вище і дійшла кульмінаційного пункту в день захоплення Києва. Та цей же день був початком їхньої загибелі.

В наші часи гострої соціальної боротьби, класової диференціації суспільства, загальнонаціональні герої а la Гарібальді є неможливі. Захоплення інтересами цілої нації визначає в дійсності,—слугування інтересам буржуазії. Подібну індивідуальну психологічну катастрофу пережили Керенський і Церетелі, Носке й Еберт. Бо-ж немає більше зненавиджених у Німеччині прізвищ, за імена оцих побірників «великої коаліції».

Для Винниченка—Петлюри цей період характерний лише тим, що за ними йшла певна частина селянства,—піддурена визволеними гаслами Директорії.

Та наспів час, коли реорганізовані партизанські відділи українських селян починають з-за кордону наступ. Всі вони покинули батьківщину, змушені до того грубою чужоземною силою запрошених Винниченком німецьких окупантів. Не дивлячись на недавню славу наших «національних героїв», що стояли на чолі Директорії, селянство України з піднесенням зустрічало червоні частини. З самого початку позначився поворот у настроях різних суспільних груп і шарів населення України. В той час як маси селянської бідноти незаможного й середняцького селянства співчували Червоній Армії, в той час, як міські робітники всебічно виявляли свою відданість комуністичній партії,—українська куркульня, чорносотенні російські організації, що кубилися на Україну під захистом гетьмана, а також біле контр-революційне офіцерство, починаючи з часу наступу радянських військ, рішуче перейшли до підтримки Директорії, що розпочала нові переговори з Антантою.

Винниченки й Петлюри, згубивши пролетарсько-селянську базу, на якій закріпилися комуністи, потрапили в обійми куркульні. Розвиток боротьби все далі й далі відкидав авантюристів з Директорії від класово-пролетарської та селянсько-бідняцької лінії. Реакційні настрої все більше опановували. Звідси-ж до антиєврейської агітації вже недалеко.

З самого початку перемоги радянської влади в уяві куркуля ця боротьба малювалася, як похід міста проти села. Червоні частини, харчові частини, «комунія», «наїзжі кудлаті агітатори»—все це йшло на село, до селянина, з чужого кацапсько-єврейського міста. Куркулі почали організувати опір. Бандитизм, отаманщина, батьківщина—все це різні види військової самоорганізації села під впливом куркулячої агітації, захисниками й ідеологами якої виступали українські соціал-шовіністи й зрадники. Організації самооборони, під час дуже слабкого стану оборони міст, набирали все більше нахабного характеру. Поступово переходили вони від оборони до наступу.

Наскоки на міста під орудою численних отаманів виливалися в форму кривавих єврейських погромів, нечувано жорстоких і великих по числу жертв. Хто-ж був ідеологами й учасниками цих грабіжницьких подвигів? Про це, сам того не сподіваючися, розповідає нам Винниченко. «Сини куркулів, крамарів, писарів представники міського міщанства; одне слово—всі ті елементи, що звичайно в відповідних класах єврейства бачать своїх конкурентів,—вони у своїх застарілих класових почуттях і погано зрозумілих національних інтересах почали розпалювати загострені національні настрої українських вояків і звертати їх на своїх противників». Та цими елементами не обмежувалося число учасників цих погромів. ...крім цих ідеологів антисемітизму ініціаторами й керманичами погромів виступали ще в більшій мірі руські офіцери, що в великій кількості вступали до української армії й ставили своєю метою свідоме провокування української вояцької маси на ексцеси». Коли для першої групи погромників не знаходить Винниченко ані слова догани, то за те на другу групу кидається він зі страшною люттю. «Самі люті противники національного й соціального визволення українського народу, вони всіма засобами старалися дискредитувати ідею української революції, української державности, української армії. Єврейські погроми служили для цього надзвичайно зручною зброєю».

Хай читач не думає, що це випадок, що Винниченко дає ворожу характеристику одній групі, перелічуючи складові частини першої групи. Оця винниченківська мовчанка найкраще свідчить, що елементи першої групи погромників рідні по своєму класовому складу, по своїй ідеології тим елементам, на які в результаті тріумфальних перемог української червоної армії спірався Винниченко та його друзі. Як що російські офіцери були ворогами національного й соціального визволення України, то вже у всякім разі «сини куркулів, крамарів, писарів, представники міського міщанства» самі були правовірними прихильниками Винниченка й Петлюри, «самостійниками», аж до винищення всіх «жидів» «до ноги». Проти них Винниченко не знайде що закинути. Це своя братва, свої хлопці, своя соціальна база. Розпад українського єдиного фронту, в зв'язку з численними перемогами радянської влади, на його складові частини, перехід робітників і частини селянства до співчуття комуністам-більшовикам України, а куркулів, крамарів, попів і різної хуліганської наволочи до співчуття. Винниченкові й Петлюрі—все це цілком виявляє, хто брав активну участь в єврейських погромах, натхненний українськими соціал-демократами, партіями Винниченка й Шаповала.

Що-ж торкається російського білого офіцерства, то Винниченко чи сам дуренький, чи аудиторію «Нової України» вважає такою, кажучи, що воно брало участь в єврейських погромах, бажаючи дискредитувати ідею «української державности, української армії». Такого не було! Цим бандитам зовсім не можна закидати таких високих властивостей, як бажання, чиюсь-то, чи якусь-то ідею. Для цього мусили б вони мати власну ідею. Цими біло-офіцерськими бандами керувала скажена зненависть до радянської влади, що зняла з них погони, сплюндрувала маєтки їхніх батьків, зруйнувала родові кубельця. Природно, що вони, патріоти «єдиної і неділимої» запалилися такою любов'ю до «самостійної України та її провідарів. На кому-ж помститися за всі образи, як не на євреях, що, як казав сам Винниченко, «плутаються» з більшовиками.

У своїй статті «Корни новейшого антисемітизму»¹⁾ Л. Мартов пише, що в свій час в антисемітизмі «анализ без труда находил следы примитивного протеста против денежного хозяйства, разрушавшего привычное благосостояние средневековых крестьян и мещан». Мартов вважає, що за наших часів «антисемитизм с таким же удобством покрывает своей идеологией протест тех же крестьянских и мещанских масс против социализма, то-есть становится идеологическим облачением борьбы за капитализм и, во всяком случае, оружием в руках тех, кто борется за капитализм».

Куркульня, ціла міська монархична наволоч, буржуазія, білі офіцери—нащадки зруйнованих поміщиків,—усі ці елементи в руках Винниченка й Петлюри стали знаряддям боротьби проти соціалізму, проти диктатури пролетаріату, проти радянської влади.

Нехай наш освічений погромник, наш невдалий Гарібальді, не звертає на Петлюру. Хай знає й пам'ятає Винниченко, що в історії мученицького єврейського народу поруч з призивськими найдикіших погромників часів інквізиції та гайдамаччини будуть пишатися імена Винниченка й Петлюри, як ідеологів нечуваної різанини, що р. 1919 була на Україні.

(Далі буде).

¹⁾ Часопис «Мысль» № 14.

ОЛ. ТРИЛІСЬКИЙ

На південних степах.

В квітні місяці ц.р. Центральним Комітетом Комуністичної Партії було улаштовано спеціальну експедицію по вивченню процесів, що відбуваються зараз на селі. Нам довелося провести цю роботу в межах Одещини. Обслідування було переведено в Ново-Одеському районі, який міститься по судоходній річці «Буг» посередині між містами—Миколаїв, Єлисавет та Вознесенськ. Район цей було намічено саме через те, що він є найбільш типовий для хлібної смуги Одещини як з боку економічного, так і з боку соціальних взаємин на селі. Ті висновки, які довелося зробити на підставі вивчення сел, окремих господарств і установ цього району та порівняння їх з аналогічними висновками по інших губерніях степового району України, вказують, що об'єкт було вибрано удачно, і що ці висновки можливо в значній мірі розповсюджувати на увесь український степ, який постраждав за голодні роки. Ми у цій статті маємо на увазі зупинитися на тих економічних та соціально-громадських процесах, що зараз відбуваються на селі.

Основним моментом, з якого треба виходити, є питання про землеустрій. В минулому тут панувала община. Так, в 1861 році місцевому селянству, як бувшим «казенним крест'янам», було зроблено наділ на ревизьку душу по 9,75 дес. З того часу переділи були лише в залежності від якості ґрунту в зв'язку з заорюванням толоки. Таким чином, на протязі майже 60 років общинне право фактично не вживалося. Найбільш розповсюдженими формами землекористування були черезложно-подвірна та хуторська. Хутори (отруби) сильно почали рости в останні предреволюційні часи. Землезабезпеченість була надзвичайно нерівна, а звідци нерівний був і економічний стан окремих господарств, але характерним явищем для району було те, що господарств безінвентарних було дуже мало—вони нараховувалися лише одиницями. Це був район панування куркуля й середняка з невеликим кадром маломісних господарств, район, що потребував до певної міри робочої сили з інших, більш сполетаризованих, місцевостей.

На жаль, в цьому питанні доводиться обмежуватися лише цією загальною формулюванням на підставі допиту окремих господарств тому, що межі району встановлені нові, й дореволюційних цифрових матеріалів роздобути неможливо. В 1921 році в районі переведено роботи по землеустрою, так званої, першої черги—тоб-то міжселенні одводи. Під час цієї роботи землю було поділено порівну, а саме по 2,25 дес. на ідця. Під час цього порівнюючого переділу міцні землезабезпечені господарства позбавилися частини земель в той час, як інші господарства, в залежності від численности родини, збільшили розмір землекористування. Іноді

можна спостерігати випадки, коли під час цього процесу навіть, так звані, куркулівські господарства з великою родиною, поділившись на більш дрібні господарчі одиниці, в цілому не тільки не позбулися землі, а навпаки навіть ще збільшили своє землекористування.

Так, скажемо, господарство мало 20 дес., було забезпечено в повній мірі реманентом, вело господарювання зразково, внаслідок стало надзвичайно міцним і зараховано до «куркулячого». Під час розподілу землі в родині було з дітьми 10 їдців. Господарство поділилося на 3 окремих родини і врешті, рахуючи з садибою, городом, пасовиськом, ріллею і инш., одержало 30 дес., тоб-то фактично збільшило землекористування на 50%. Під час цього розподілу в більшості випадків постановами сходів було встановлено общинну форму землекористування з переділами на їдця через кожні 9 років. Таким чином, доводиться констатувати в цій справі певний агресивний атавізм. Але община не прийняла сталих форм. Землю фактично ділять самі селяне майже що-року. Внаслідок маємо повну земельну неусталеність зо всіма ганебними наслідками, і в першу чергу це відбивається на обробці ґрунту. В районі в передреволюційні часи увійшло в загальний вжиток сіяти озимину лише по парам та пропашним, а ярину по зяблі. Тепер пар зустрічається дуже рідко й то лише в міцних господарствах, а сіють по стерні. Зябля теж значно зменшилася. Так, в 23 році в районі було лише 8512 д. зяблі, тоб-то приблизно 1/3 ярового клину, в 24 році зяблі вже 10.791 дес., тоб-то близько коло половини ярового клину. Справа ця з'ясовується, з одного боку, слабою забезпеченістю робочою худобою, але, головним чином, частими переділами землі, завдяки чому навіть міцні господарства уникають парів і зяблі, або роблять їх аби як. Між тим в посушливому півдні це один з найголовніших факторів врожайності. Досить навести такий приклад: по матеріалам району за 23 рік пересічно врожайність озимої пшениці на десятині по групах була така: у незаможників 30 пуд., у середняків 50 пуд., а у куркулів 120 пуд.

Ця надзвичайно вражаюча різниця з'ясовується майже виключно різницею в обробці ріллі. 23 рік був теж посушливий, і обробіток землі так різко виявився. Внаслідок маємо майже загальне змагання до піднесення господарства. Цього змагання не мають лише самі господарсько безнадійні групи.

Більш заможні групи задоволені існуючим земельним устроєм (бо, як і бачимо, де-які навіть збільшили своє землекористування), вимагають лише припинення постійних переділів, що провадяться з ініціативи якраз бідняцької частини і які не дають їм змоги добре провадити господарку. Незаможники й близька до них середняцька частина зневірилися вже в доцільності для них системи перманентних чорних переділів, шукають нових форм і знаходять їх в групових одводах землі (з збиванням груп по економічному стану). При цьому незаможники змагаються до одводу незаможницьким групам найближчих до села земель (виділ групам землі концентрованими колами з віддаленістю від села пропорційно стану заможности груп). При такому порядку незаможні шари схилиються до встановлення по групах громадських плодозмінів. Такі змагання бідняків викликають цілу бурю з боку заможних шарів, яка доводить іноді до гострих сутичок. І цілком зрозуміло, що в цьому випадку заможні повинні залишити свої старі «батьківські» землі, брати

землі далеко в степу—иноді за 10—15 верст від села, та ще й до того вони в значній мірі позбавляються можливості використовувати на кабальних умовах землі незаможників, які до цього часу були з ними по сусідству, а тепер зводяться до купи. При сильному натискові незаможників, куркулі висовують, як протияддя, думку про необхідність встановити такий громадський плодозмін, який підтримує Радянська влада, але обов'язково в межах старої общини без групових одводів, бо при цьому порядкові куркуль попадає в однакові умови з незаможником.

Таким чином, в справі землеустрою доводиться констатувати повну земельну неусталеність, яка надзвичайно шкідливо відбивається на стані сільського господарства, та бурхливі протиріччя змагання у різних соціальних груп в справі встановлення сталих форм землекористування. Утворюються надзвичайно сприятливі умови до негайного організаційного та економічного впливу держави з метою переведення економічної й класової лінії пролетаріату серед селянства.

Як же використовує землю бідніше селянство, що має її тепер нарівні з більш заможними верствами? Господарчим фактором, що на півдні є в мінімумі, і який, таким чином, найкраще виявляє стан заможности, є робоча худоба. В обслідуваному районі і в попередні роки робочою худобою були майже виключно коні. Зараз після голодних років волів немає зовсім, за рідким винятком. Роблять кіньми і в невеликому розмірі вживається незаможними господарствами, як робоча сила, корови, але це не має господарчого значіння і рішачим моментом є забезпеченість кіньми, яка в районі має такий виклад: 33,6% господарств не мають зовсім робочої худоби, 20,4% мають 1 голову, 20,4% мають 2 голови, 15,6% мають 3 голови і лише 10% мають 4 голови й більше.

Рух коней за останні роки видно з такої таблиці:

Роки	Коней разом	В тому числі роб. коней
1920	12.114	9.265
1921	10.289	8.314
1922	7.929	6.510
1923	9.083	7.630

З цього видно, що в 23 р. припинилося зменшення коней, і збільшення пішло майже виключно на рахунок дорослих коней, а не природнього приросту молодняку. Допит окремих господарств підтверджує це—дорослі коні купувалися з Поділля майже виключно куркульськими та міцними середняцькими господарствами, незаможник не купував коней, бо не мав за що. Зараз йде далі збільшення кількості коней як за рахунок молодняка, так і шляхом купівлі по-за межами району. Таким чином, більш як третина господарств не має робочої худоби і справа зі здобуттям її власними силами стоїть досить безнадійно. Ця група складається не тільки з бувших безземельних селян, що ніколи не мали коней, але в значній частині й з б. середняків хазяїнів, які позбулися коней в голодні роки. Необхідно тут зауважити, що в голодні роки більш міцні господарства краще перенесли голод, і коней вони берегли більш за все в господарстві.

Яким же чином живуть й хазяїнують незабезпечені та мало забезпечені господарства? В чому знаходять вони вихід з цього стану?

В цьому відношенні треба зупинитися на питаннях: колективізації кооперування, оренди землі та інтенсифікації господарства.

Колективізація в обслідуваному районі, як і взагалі на півдню, розпочалася досить давно, ще з 18 року, і набрала досить широких розмірів. Але голодні роки змели більшість колгоспів з лиця землі. Так, по матеріалам округи, в районі рахувалося 78 колгоспів, а зараз є лише 29. При обслідуванні в районі виявилось, що в дійсності залишилося лише 12, які об'єднують 129 господарств з заораною площею 1293 дес. В склад цих колгоспів входить 24 господарства членів КНС, 24 незаможницьких господарств не членів КНС та 6 середняцьких господарств. Нами було обслідувано цілу низку колгоспів. Обслідування виявило, що лише 2 колгоспи можливо рахувати зорганізованими, які мають надію міцно стати на ноги, як що в цьому році буде, принаймні, середній врожай. Решта-ж, т. з., колгоспів уявляє з себе часткову супругу незаможницьких господарств. Необхідно зауважити надзвичайне і майже загальне змагання бідноти до гуртування в колективи. Біднота не бачить інших виходів зі свого безпорадного стану, не дивлячись навіть на те, що колективізація зустрічає іроничне, ато й вороже навіть відношення з боку куркулів та певної частини середняків. Іронія базується на спостереженнях як колгоспи «росли як гриби та й лопалися, як пухирі з мила». Лише більш-менш міцні колгоспи, як от «Гудок» або імени т. Леніна своєю напруженою працею та першими успіхами здобули собі повагу. Вороже відношення до колгоспів з боку заможних пояснюється тим, що колгосп бере собі землю при купі, порушуючи межі землекористування і в більшості одводять землю біля села. Обслідування встановило, що мають змогу існувати лише ті колгоспи, які мають певну матеріальну базу, щоб розпочати роботу, в першу чергу робочу худобу. Колгоспи-ж, збиті в більшості з безінвентарних, неминуче розвалюються... що цілком зрозуміло. Таким чином, колективізація в сучасній формі не дає господарчого виходу для самої біднішої частини. Крім того, треба підкреслити, що значна частина колгоспів розпадається через відсутність досвідчених сталих організаторів, бо незаможники в своїй масі не мають досвіду в організації фактично великого господарства, тим більш, що це є район, де й не було великих маєтків в дореволюційні роки. Для самої біднішої частини колективізація буде господарчим виходом лише при серйозній допомозі кредитом та при забезпеченню підготовленими організаторами. Без цього-ж при організації колгоспів лише дискредитується ідея колективізації. Що-ж торкається незаможників більш-менш забезпечених робочою худобою, які мають охоту до колективізації, то тут справа йде, головним чином, про організаторів, і найкращий шлях в цьому відношенні поступовий, через груповий одвод, та встановлення на ньому громадського плодозміну. В дальшому трактор, про який тут мріють у кожному селі, бо степ рівний, як стіл, відіграє рішачую роль.

Таким чином, колективізація зараз поки-що серйозної ролі в справі підняття незаможницького господарства не відіграє, хоча при відповідній серйозній допомозі буде мати величезне значіння.

Кооперація в голодні роки зруйнувалася до-щенту. В останній рік у зв'язку з відродженням господарства і створення здатності села до купівлі-продажу починає помалу відживати. Починає зростати популярність

кооперації серед населення, особливо серед незаможного селянства, яке дивиться на кооперацію, як на організацію господарчої допомоги. В районі є 6 с.-госп. товариств, але з них міцних лише 2. Сильніша—споживча кооперація. Функції поміж сільсько-господарською та споживчою кооперацією ніде не розмежовано. Як та, так і друга займаються універсальною торгівлею, іноді ганебно конкуруючи поміж себе. Виробничих функцій майже немає. Іноді доводиться спостерігати навіть таке явище—сільсько-господарче товариство лише торгує, а споживче має прокатний пункт, заводить молочарню та свинарню.

В кооперації головну роль відіграє незаможне селянство, як з боку чисельности, так і з боку активної участі. Можна сказати, що кооперація перебуває майже цілком в незаможних руках. Так, наприклад, в Димівському с.-госп. т-ві на 118 членів незаможників приходитьсь 95. В районі, близькому до ринків, як от Миколаїв, міцний господар зовсім ігнорує кооперацію. Він має справу безпосередньо з вільним ринком. В місцевостях, далеких від ринків збуту, куркуль, навпаки, тягнеться до кооперації, при чому змагається потрапити і в керуючі установи (скажемо в Новій Сафронівці). Кооперація, де вона вже розвинула свою роботу, дає значну господарчу допомогу незаможникові, яку він починає реально відчувати, бо на місці збуває вигідно свою невеличку продукцію і може за це набути необхідні речі навіть дешевше, як на ринкові. Треба зауважити, на селах немає зовсім приватної торгівлі, в той час як у містечку (Нова Одеса) навпаки приватна торгівля сильніша за кооперацію.

І все-таки кооперація в цілому ще тільки розпочинає свою діяльність, і значної ролі в справі господарчої допомоги бідноті ще не відіграє.

В житті бідноти, як і взагалі села, величезну роль відіграє оренда землі, що набула дуже широких розмірів.

Здають землю в оренду виключно незаможники, особливо ті, що не мають реманенту.

Беруть землю в оренду, головним чином, міцні середняки та куркулі. Оренда майже не реєструється та провадиться «по домашньому», просто куркуль, як він каже, «допомагає бідному обсіятися». Ця «поміч» має надзвичайні тяжкі кабальні умови. Наведемо такі приклади по селу Себіно. Куркуль сіє 5 дес. землі незаможника, собі бере 3 дес., незаможникові дає 2, при тому незаможник повинен йому «допомагати», як на цій землі так і на куркулівській, що фактично зводить його до стану повного наймита у куркуля. Продподаток кожен платить за свою частку. Або куркуль сіє 3 дес., собі забирає 2, а незаможникові дає 1, решта—ті-ж самі умови, що й в попередньому зразку.

Навіть ці умови при такій нелегальній оренді куркуль ламає у свій бік, скажемо, сіє частку незаможника найбільш пізно та невдало.

Куркуль уникає реєстрації оренди, тому що тоді йому доводиться платити податок по збільшеній ставці, оплачувати гербовий збір, та головне, неможливо здійснити таку кабалу. Реєстровану оренду він вважає для себе не вигідною. Незаможник часто-густо теж уникає реєстрації оренди, бо боїться, що тоді куркуль не піде на оренду, і його земля буде пустувати. І дійсно, помічається, що цією весною оренда навіть трохи зменшилась, порівнюючи з торішньою, бо місцями комнезами почали боротися

з нелегальною орендою. Куркуль на реєстрацію умови не йде, в наслідок— цією весною по розрахункам району у незаможників буде відсотків на 20 менше ярого посіву, ніж торік. Тут значну роллю, правда, відіграло й те, що торік в районі ярина майже не дала врожаю; в незаможників не було насіння, насіннова-ж позика цією весною забезпечила лише частку потреб. Так, на район було відпущено всього 725 пудів ячменю та ярої пшениці, в той час як треба було дати 5.620 пудів.

Таким чином, широко розповсюджена в районі нелегальна оренда землі, не дивлячись на надзвичайно важкі умови, фактично найголовнішим засобом для безреманентної бідноти всівати хоча-б частково свою землю.

Некабальна взаємодопомога розвинена ще дуже мало, хоча й є майже всюди Комітети Взаємодопомоги. Комітети цілком в руках незаможного селянства і всіма силами змагається допомогти біднякам, але на перешкоді надзвичайно малі матеріяльні засоби. Встановлених джерел та засобів здобуття матеріяльних ресурсів немає. Та невеличка допомога, яку дають КВД, провадиться в соцзабезівських, а не виробничих формах.

Державна допомога, коли не рахувати насіннових позик, надзвичайно слаба. Сюди можливо віднести агрономичну пропаганду (агроучастки), ветеринарну допомогу, охорону цінної худоби (жеребці) і т. и., але ці заходи не можуть підняти незаможницького господарства. Грошовий же кредит надзвичайно малий. Тай то в районі були позики лише коротко термінові кооперації.

Ще на селі в невеликому розмірі існують взаємопозики між селянством, але вони майже виключно відбуваються поміж однаковими по стану заможности групами, а коли вони відбуваються поміж ріжними групами, то на надзвичайно важких для бідноти умовах. Наприклад, в с. Новій Софронівці незаможник за позичені 15 пуд. жита віддає куркулеві 2 дес. своєї землі в користування на рік, або за 1 саж. соломи дає укос з 2,5 дес. сіножаті.

Таким чином, всі зазначені форми, як от колективізація, взаємодопомога, оренда землі, державна допомога, то-що, навіть укупі взяті, не дають в сучасних їх формах і розмірах господарчого порятунку для більшости біднішого селянства, господарство якого, зруйноване наслідками голоду, перебуває в надзвичайно важкому безпорадному стані.

Вихід із цього стану лише в широкому розвитку самодіяльності в кооперації й державній допомозі, особливо довготерміновим кредитом.

Необхідно зауважити, що подекуди серед бідноти починає панувати думка про те, що для бідноти єдиний порятунок при сучасному стані—це, інтенсифікація виробництва: скупчення на меншій площі землі і перехід майже виключно до таких культур, як кукуруза (пшінка) та картопля, тоб-то культур, які можливо вести без великих реманентних засобів, коли є великі засоби робочих рук, чого у бідноти якраз не бракує, а разом, розвиток свинарства, якому буде згодуватися продукція якраз цих культур. Цей нахил заслуговує великої уваги й підтримку. Під цим кутом зору слід перестроїти й допомогу з боку держави (видавати, скажемо, насіннову позика не ячменем або житом, яких біднота фізично не може всіяти, а картоплею, кукурузою), а також і взаємодопомогу.

Тепер перейдемо до розгляду стану сільського господарства та тенденцій його дальнішого розвитку, оскільки це можливо накреслити на підставі матеріалів обслідуваного району. Почнемо з рільництва, яке було й буде ще довго основною продукцією цього краю.

В минулому це район, так званий, пшенично-яшній. Інші культури мали другорядне значіння. За останні роки, особливо в зв'язку з наслідками голоду, становище значно змінилося. Так, на перше місце стала культура жита, що виразно видно з такої таблиці про розмір посіву жита в районі в найближчі роки:

1920 р.	1921 р.	1922 р.	1923 р.	1924 р.
967 д.	2.794 д.	5.235 д.	9.317 д.	11.115 д.

Такий розвиток посіву жита пояснюється тим, що під час голоду загинула вся пшениця й насіння не було, а насіннова позика видавалася виключно житом. Крім того, брак робочої худоби примушував сіяти озимину прямо по стерні, і посів надзвичайно затягувати (в 23 р. сіяли до грудня місяця), а це видержує лише жито. Зараз помітно у всіх груп змагання зменшувати посів жита й знову переходити на озиму пшеницю. Кращі врожаї пшениці, значно вища ціна на неї й де-яке збільшення робочої худоби цей процес ще більше прискорюють. В значній мірі це виявить себе вже під час посіву цієї осені.

Посів озимої пшениці по роках мав такі розміри:

1920 р.	1921 р.	1922 р.	1923 р.	1924 р.
4.140 д.	11.569 д.	5.980 д.	5.927 д.	7.010 д.

Тоб-то вже в 24 р. почав збільшуватися посів озимої пшениці.

Змагання до пшениці виявляється і в посіві ярої пшениці. Так, ярої пшениці було:

1920 р.	1921 р.	1922 р.	1923 р.	1924 р.
4.235 д.	6.985 д.	2.029 д.	4.758 д.	по доповідям посів ще збільшиться.

В міру збільшення посіву озимки буде зменшуватися посів ярої пшениці.

Ячмінь сіяли так:

20 р.—16.635 д., 21 р.—13.097 д., 22 р.—1.923 д., 23 р.—9.095 д.; в 24 році мається на увазі, що площа під ячменем ще далі збільшиться за рахунок міцних господарств.

Цікаво ще, як змінився по роках посів пшенички (кукурузи): 20 р.—1256 д., 21 р.—1659 д., 22 р.—6977 д., 23 р.—3242 д.; в 24 р. очевидно піде ще дальше зменшення посіву. Є тенденція довести її знов до довієської норми. Збільшення посіву в 21—22 р. р. пояснюється тим, що насіннову позикку давали кукурузою. Охота на посів пшенички є, і коли налагодити експорт її і будуть стоять гарні ціни, то ця культура має шанси на розвиток.

Таким чином, необхідно зробити висновок, що в галузі рільництва йде досить швидким темпом відродження. Це торкається й до поширення загальної посівплощі й до підвищення врожаїв. Але цей процес йде, головним чином, за кошт міцних господарств. Одночасно треба зазначити, що в цій галузі, як і взагалі у всьому

устрію господарства, що особливо виразно видно з аналізу динаміки скотарства, особливо у вищих груп, цілком порушено інертність й традиції.

Господарство надзвичайно чуло прислухається до стану ринку і здатне що-сезону перебудовуватися, пристосовуватися до його вимог.

Ця легкорухомість цілком зрозуміла, бо після руїни голоду господарства навіть найбільш міцних груп, що вважаються зараз куркулівськими, а по суті в порівнянні з економічним дореволюційним станом є типовими середняцькими, ці господарства будуються цілком заново і їм легко ще робити цю перебудову. В галузі скотарства необхідно одмити, що розвиток великої рогатої худоби йде дуже помалу, помічається навіть зменшення.

Так:

Було всього голів		В тому числі корів	
20 р.—	15.312	»	7.630 гол.
21 р.—	10.908	»	6.534 »
22 р.—	9.751	»	7.225 »
23 р.—	7.981	»	4.469 »

На слабкий розвиток великої рогатої худоби шкідливо впливають, між иншим, підвищені ставки продподатку на худобу.

Розвиток скотарства йде, головним чином, за рахунок дрібних галузів. Особливо розвинулося куроводство. Куряче яйце стало міною одиницею.

За останні роки надзвичайно розповсюдилися вівці.

Так, в 20 р. їх було 3.327 шт., в 21 р. в 740 шт., в 22 р. 3.909 шт. і в 23 р. 7.622 шт.

Вівчарство мало споживчий характер і зараз в зв'язку з невисокими цінами на мануфактуру (по кооперативах йде надзвичайно жвавий продаж) є тенденція на зменшення вівчарства.

Цілком протилежне в галузі свинарства.

У селян, особливо у міцних, як вони кажуть, надзвичайна «жажда на свині». Це пояснюється високими цінами на свині в порівнянні з цінами на хліб.

Свинарство в районі за останні роки змінювалося так:

20 р.—14.138 шт., 21 р.—4.463 шт., 22 р.—1.695 шт., 23 р.—4.152 шт., Зараз молодняк свиней майже ніде не ріжеться, при чому заводять свиней всі групи. Так, скажемо, в селі Кандибіно торік зовсім не було свиней. В цьому ж році 45 незаможницьких господарств набули 44 свині, 14 середняцьких—28 свиней й 6 куркулівських—18 свиней.

Кооперація починає теж приставати до цієї справи, беручись до організації молочарень й коло них свинарників. По селах також заводять покрашених кнурів.

Таким чином, треба констатувати, що сільське господарство нашого степу після років голоду в цілому починає відроджуватися, й цей процес в більш міцних групах йде досить жвавим темпом. Навіть при середньому врожаю в цьому році, а на це є всі передумови, ми будемо мати вже

певну масу міцних господарств, з одного боку, й одночасово численну групу (в обслідуваному районі 30–40%) цілком пауперизованих, напів-пролетарських «господарств».

Тоб-то зараз йде процес диференціації селянського господарства, й степове село має далеко більш різкі класові протилежності, аніж це було в дореволюційні часи в цьому районі.

Характерним в цьому відношенні явищем є повна перетруська поміж соціальними групами дореволюційного часу. Так, чимало куркулів по стану заможности являються вже середняками або й бідняками, частина бувших середняків пішла вгору, друга цілком пауперизована, те-ж саме й в колах бувших безінвентарних господарств, з них є такі, що являються навіть самими сильними господарствами, другі «осередничалися», а більшість так і лишилася в незаможньому стані. Такі перегрупіровки відбулися через цілу низку причин; головною з них є наслідки голоду (загибель худоби) й процес «розкулачування», що відбувався в цьому районі досить енергійно.

Аби розуміти економічні й політичні процеси на селі, сучасне селянство можливо й слід розбити на такі соціальні групи: а) батрацтво, б) безреманентний незаможник, в) незаможник з робочою худобою, г) середняк, так би мовити, статичний, без яскраво виявленого інстинкту набуття (накоплення), д) міцний середняк, е) згасаючий куркуль, ж) куркуль, що відроджується.

В обслідуваному районі є величезний резерв батрацтва. Цим резервом, власне кажучи, є всі господарства, що не мають худоби, бо без допомоги зовні значна більшість їх не зможе стати «хазяїнами». По розрахунках профспілки Робітземлісу в районі є не менш як 2000 господарств, що можуть дати найману працю, а господарств, які вживають найману працю, лише 623. Таким чином, батрацтво не вбірається місцевим ринком праці й значна частина батраків шукає праці по інших місцях (Миколаїв, Донбас, навіть Київщина). Профспілкою охоплено лише невеликий відсоток існуючого в районі батрацтва. Так, зареєстрованих наймитів є лише 495 чоловік. На місці вживаються, головним чином, строкові, а не постійні наймити. Так, зі складених при допомозі спілки умов (договорів) по 23р. в кількості 168 на річних робітників припадає 40%, на строкових 40% й 20% на поденних. На місці вживається головним чином праця малолітніх. Цікаві в цьому відношенні числа дає найбільш спролетаризоване село Себіно. В селі є до 200 наймитів, офіційно-ж зареєстрованих лише 30 дорослих й 70 малолітніх. З них на місці в селі працює лише 20 малолітніх, решта-ж або живе в селі майже без діла, або працює по інших районах.

Така велика кількість невикористаної праці пояснюється тим, що навіть міцне господарство в сучасному його стані справляється своїми силами. Міцне господарство іноді, навіть коли потребує найманої праці, то уникає брати її в легальних формах. Спричиняється цьому неправильна робота місцевих установ профспілки в попередньому, коли з наймача вимагалися величезні нараховання на заробітню платню. Так, скажемо, в селі Кандибіно куркуль платив хлопцеві пастуху 37 пудів жита з хазяйськими харчами, а нараховання, які брала профспілка, складали майже 14 карбованців. В цьому році, правда, такі нараховання припинено.

Батрацтво починає помалу, але певно, зорганізовуватися профспілкою, як активна громадська сила на селі.

Таким чином, доводиться констатувати, що в районі великий резерв найманої праці, яка шукає примінення.

Незаможники, починаючи з 23 року, стають найбільш організованою й активною в громадському відношенні частиною села. Комітети незаможних селян зорганізували вже в своїх лавах по-над 25% всього незаможного селянства (незаможних хазяйств). В районі є районна організація КНС й 11 сільських (по кількості сел'рад), що об'єднують 920 членів. З них 814 індивідуальних господарств, решта члени колгоспів, частково сільська інтелігенція (вчителі). РайКНС приймає у свій склад, по його заяві, не тільки по економічному стану, але й по — «ідеологічному», завдяки чому в складі організованих незаможників є трохи й середняків, ато навіть і міцних хазяїнів, які «цілком стоять на боці бідноти». Зараз помічається значний зріст кількості членів КНС. Так, скажемо, в селі Кондибіно торік було лише 50 членів, а зараз вже 105. В більшості місць незаможне селянство має бажання йти до КНС; цього не помічається лише в невеличких поселених місцях, де біднота ще й досі залякана й перебуває під впливом куркульні.

Комітети незаможних селян є фактично хазяїнами стану на селі, які провадять політику рядянської влади там.

В районі вони провадять політику відносно інших груп села цілком здорову, яка відповідає політиці партії, тоб-то змагаються жити у згоді з середняками й тримати в своїх руках (політично) куркульню. Нахил до розкулачування у незаможників є, але він в одверті форми не виливається. Ці тенденції пересікаються й виливаються в легальні форми через КВД. Ком. Нез. селян, не дивлячись на свою молодість, всюди ставлять перед собою завдання допомогти слабим хазяйствам при допомозі КВД, через кооперацію і т. п., але це поки що, як видно з зазначеного вище, великих наслідків не дає. Що торкається до середняків, то тут між двома зазначеними вище групами помічається величезна різниця. В той час, коли «статичний» середняк, що є більш численним, живе у дружбі з незаможником і в господарчому відношенні є найбільш інертним, зростаючий угору середняк «червоний куркуль», як його тут звуть, ущерть є наповнений «згагою набуття». Він гадає, що зараз для нього самий підходящий час, якого не можна пропустити для «первічного накоплення». В господарському відношенні це найбільш прогресивний господар, він і сам працює з сім'єю «від зорі до зорі», але зате й визискує до краю, що попадає до його рук, скажемо, наймита, або незаможника, якому «допомагає орендою». Це типовий зростаючий «глитай», який незадоволений зараз «прихсоюзом» й підвищеними ставками податку за оренду землі. Кричить на сході він повним голосом, бо іноді має й «незаможницьке попереднє». Таких є, правда, меншість, більшість же середняків не має такої «згаги набуття». Ця частина, оскільки вона є численна, економічно дуже важлива, бо вона все-таки в абсолютних числах є основний продуцент.

Загальний настрій цієї групи можливо висловити словами її-ж представників: «вже можна жити», можна продати й купити, й податок не такий страшний».

Що торкається до найбільш заможної групи—куркулів, то й тут можливо намітити дві підгрупи—це бувші куркулі, які наслідками голоду або розкулачуванням, а іноді тим і другим разом доведені до середняцького, ато й бідняцького стану, з якого вони майже не підіймаються, іноді навіть свідомо, бо бояться стати знову «куркулями». Це порівнює нечисленна група яка через свою інертність, змішану з переляком зараз не має ніякої вартости. З другого боку, більша частина, бувших куркулів, яка починає теж досить швидко відроджувати своє господарство. Цю групу в господарчому відношенні можливо цілком зрівняти з середняком, що швидко йде вгору—«вибивається в люди». В політичному ж відношенні ця група зовні пасивна, бо взята «на заметку», в дійсності-ж цілком ворожа до диктатури бідноти на селі.

Ось ті групівки, які створилися зараз на селі і які, коли лишити село на його власні сили й не вмішати силами пролетарської держави в ті процеси, що творяться на селі,—будуть що-далі виявлятися все яскравіше й сильніше.